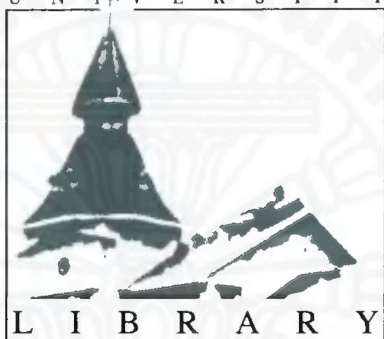

THAMMASAT

U N I V E R S I T Y

หอสมุดปฐิติ พนมยงค์

ทายาทมอบให้เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่

ศาสตราจารย์ ไพโรจน์ ชัยนาม ม.ป.ช.,ม.ว.ม.,ท.จ.ว.

และ

คุณหญิงบรรเลง ชัยนาม ด.จ.,ด.ม.

ธรรมศาสตร์บัณฑิตหญิงคนแรก

ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (๒๔๗๘)

ฯพณฯ ดร.ศุภศิลป์ ชัยนาม เอกอัครราชทูตประจำกระทรวงการต่างประเทศ
บริจาคเงินจัดทำสติกเกอร์

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๗

จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓

ตอนที่ ๑

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

เสวกเอก พระยานครราชสีมา

(สหัส สิงหเสนี)

ที่เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

สำนักหอสมุด

สารบาณเรื่อง

คำนำ

หน้า ๑

ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

„ (ก)

แผนที่ลำดับสกุล

ประวัติพระยานครราชสีมา (สหัส สิงหเสนี)

„ ก

จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓

„ ๑

มูลเหตุสงครามไทยกับญวน

„ ๑

ฉบับที่ ๑ ตราตอบเมืองปราจีนบุรี ให้จัดซื้อ

ข้าวเตรียมไว้ ๕๐๐ เกวียน

„ ๕

ฉบับที่ ๒ ตราตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(สิงห์ สิงหเสนี) เรื่องพระยาพิบูลย์

ยกมาติดตามพระยาสังคโลก

„ ๗

เหตุการณ์ในปีมะเสง พ.ศ. ๒๓๗๖

„ ๑๒

ฉบับที่ ๑ ตราถึงเจ้าเมืองมุกดาหาร ตอบ

เรื่องรับพลเร็ว สี่ฝ่ง บ่านไบ ตาม

จำนวนเกณฑ์ และขแข็งข้อราชการบ้าง

เล็กน้อย

„ ๑๔

ฉบับที่ ๒ ตราสั่งหัวเมืองเรื่องให้เจ้าพระยา

ธรรมา (สมบุญ) เป็นแม่ทัพ

„ ๑๕

ฉบับที่ ๓ ตราถึงพระยาน่าน, พระยาแพะ

„ ๒๔

ฉบับที่ ๔ ตราฉิ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)	หน้า ๓๐
เหตุการณ์ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๓๗	” ๓๒
ฉบับที่ ๑ ตราตอบเจ้าพระยาธรรมา (สมบุญ) เรื่องกวาดต้อนเมืองพวน	” ๓๔
ฉบับที่ ๒ หนังสือญวนเกลี้ยกล่อมชาวไทย ภาคอีสาน	” ๓๕
ฉบับที่ ๓ หนังสือหลวงราชเสนา มหาคไทย ถึงพระยานครเสียมราบ	” ๓๕
ฉบับที่ ๔ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงเจ้าพระยา นครราชสีมา (ทองอิน อินทรกำแหง)	” ๔๐
ฉบับที่ ๕ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงเจ้าองค์อ้อม เจ้าองค์ด้วง พระองค์แก้ว	” ๔๒
ฉบับที่ ๖ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงพระยาราชนิกุล พระยาพิชัยสงคราม	” ๔๓
ฉบับที่ ๗ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงพระยาจำแสน พระยาณรงค์พิชัย พระยาปราจินบุรี	” ๔๕

ฉบับที่ ๘ ในบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)	หน้า ๔๖
ฉบับที่ ๙ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงพระยาศรีสหเทพ	” ๔๗
ฉบับที่ ๑๐ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงพระยานรราช มนตรี	” ๔๘
ฉบับที่ ๑๑ หนังสืออุปฮาดเมืองหลวงมูล มาถึงเจ้าเมืองหลวงมูล พระนคร พนม ท้าวรบตร	” ๔๙
ฉบับที่ ๑๒ ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)	” ๕๐
ฉบับที่ ๑๓ ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)	” ๖๐
ฉบับที่ ๑๔ ใบบอกเมืองสระบุรี ขอเรือ ลำเล็กกองทัพลงมากรุงเทพฯ ฯ	” ๖๑
ฉบับที่ ๑๕ ตราตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เรื่องถอยทัพ จากเมืองโจดก	” ๖๒
ฉบับที่ ๑๖ รายงานของพระยาราชนิกูล เสนอแม่ทัพใหญ่	” ๖๕

ฉบับที่ ๑๗ คำให้การหมิ่นชื้ออันชิต	หน้า ๗๕
ฉบับที่ ๑๘ คำให้การนายสุข	„ ๗๖
ฉบับที่ ๑๙ รายงานพระสุนทรราชวงศา เสนอแม่ทัพใหญ่	„ ๗๗
ฉบับที่ ๒๐ ระยะเวลาเรือใบไปเมืองญวน	„ ๘๑
เหตุการณ์ในปีมะแม พ.ศ. ๒๓๗๘	„ ๘๕
ฉบับที่ ๑ ตราถึงพระยานครชัยศรี	„ ๘๖
ฉบับที่ ๒ คำให้การนักชวน ให้แก่หมื่นพิทักษ์ ปลายแดน	„ ๘๗
ฉบับที่ ๓ หนังสือเจ้าพระยาธรรมราชบดี แม่ทัพ ใหญ่ถึงเจ้าเมืองหัวพันห้าทั้งหก	„ ๑๑๓
เหตุการณ์ในปีวอก พ.ศ. ๒๓๗๙	„ ๑๒๒
ฉบับที่ ๑ ตราถึงเมืองสุวรรณภูมิ เรื่องตั้งให้อุปฮาด เมืองร้อยเอ็จเป็นที่พระรัตนวงศา	„ ๑๒๓
ฉบับที่ ๒ ย่อศุภอักษรเจ้านครจำปาศักดิ์	„ ๑๒๘
ฉบับที่ ๓ ศุภอักษรเจ้านครจำปาศักดิ์	„ ๑๒๙
ฉบับที่ ๔ ใบบอกเมืองอุบลราชธานี เรื่องแต่ง ท้าวเพี้ยไปรักษาราชการทางเมืองมุกดาหาร	„ ๑๓๓
เหตุการณ์ในปีระกา พ.ศ. ๒๓๘๐	„ ๑๓๔
ฉบับที่ ๑ ตราถึงข้าหลวงและเจ้าเมืองหนองคาย เจ้าเมืองหนองหาร	„ ๑๓๕

ฉบับที่ ๒ บันทึกจำนวนคนกรุงเทพ ฯ และหัว

เมืองเณไปทำเมืองพัทลุง พ.ศ. ๒๓๘๐ หน้า ๑๔๔

ฉบับที่ ๓ บันทึกการบอกขนาดเมืองพัทลุง

เป็นต้น

,, ๑๔๗

เหตุการณ์ในปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๑

,, ๑๔๘

ฉบับที่ ๑ ตราสั่งให้เมืองนครศรีธรรมราชเกี่ยว

และกระบือของเจ้าองค์ด้วง

,, ๑๔๙

ฉบับที่ ๒ ตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(สิ่ง สึงห์เส็น) เรื่องให้จัดส่งเครื่องยศ

เจ้าองค์ด้วงไว้กับเมืองพัทลุง

,, ๑๕๐

ฉบับที่ ๓ ตราถึงข้าหลวงและกรมการเมืองปราจีน

บุรี สั่งจ่ายเกลือ ๖๐๐ ถังส่งไปเมืองพัทลุง ,, ๑๕๑

ฉบับที่ ๔ จำนวนครัวทางภาคอีสานที่อพยพเข้ามา

พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ซึ่งแยกย้ายไปอยู่

ต่างเมืองตามใจสมัคร

,, ๑๕๔

เหตุการณ์ในปีกุน พ.ศ. ๒๔๘๒

,, ๑๕๖

ฉบับที่ ๑ ย่อความใบบอกต่าง ๆ

,, ๑๕๗

ฉบับที่ ๒ บัญชีกองทัพอเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(สิ่ง สึงห์เส็น) เมื่อยกไปเมืองพัทลุง ,, ๑๗๔

ฉบับที่ ๓ ตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(สิงห์ สิงหเสนี) เรื่องให้พระราชทาน

เสื้อผ้าแก่นายทัพนายกอง

หน้า ๑๕๐

ฉบับที่ ๔ ตราถึงกรมการเมืองปราจีนบุรี

และกระบวนทูล

„ ๑๕๑

ฉบับที่ ๕ คำให้การนายถ่อญวน

„ ๑๕๒

ฉบับที่ ๖ ตราถึงเมืองกาฬสินธุ์, ไซยบุรี,

สกลนคร ให้ไปกวาดต้อนครอบครัวญวน

ที่ค่ายนาขอนงมัว

„ ๑๕๘

ฉบับที่ ๗ รายการเสื้อที่พระราชทานนายทัพ

นายกอง

„ ๒๐๒

ฉบับที่ ๘ ข้อความใบบอกต่างๆ

„ ๒๐๖

เจ้าพนักงานหอสมุด

สารบาณรูป

๑. รูปเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

รูปยืน อยู่ข้างหน้าประวัติ

รูปนั่ง ระหว่างหน้า (ณ)-(ด)

๒. รูปพระยานครราชเสนี (สหัด สิงหเสนี)

อยู่หน้าประวัติ

๓. ภาพแสดงการดำเลียงกองทัพ

กองช้างและกองเดินเท้า ระหว่างหน้า ๘-๙

กองช้าง

,, ๑๒-๑๓

กองม้าและล้อเลื่อน

,, ๓๒-๓๓

กองช้างและโคตั้ง

,, ๑๔๔-๑๔๕

กองเรือ

,, ๑๗๖-๑๗๗

คำนำ

กรมศิลปากรกำลังรวบรวมจดหมายเหตุมาขายงานทัฬห, ใบบอก, ท้องตรา, หมายรับสั่ง ฯลฯ ซึ่งเป็นจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมร และญวน ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จัดเข้าเรื่องตามลำดับปี แล้ว ทำคำอธิบายเหตุการณ์โดยย่อเป็นปีๆ ไป สำหรับนำทางให้ผู้อ่าน เข้าใจเรื่องได้ง่าย บรรดาเอกสารซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ กรมศิลปากร เก็บรวบรวมไว้มาก จะเป็นเครื่องมือสำคัญของนักประวัติศาสตร์ ในกาลต่อไป ถ้าได้พิมพ์ขึ้นให้แพร่หลาย จะเป็นประโยชน์ หาน้อยไม่

ในระหว่างที่กรมศิลปากรกำลังรวบรวมเอกสารเหล่านี้อยู่ ก็พอดีคุณหญิงเจื้อย นครราชเสนี เจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพเสวกเอก พระยานครราชเสนี (สหัตถ์ สิงหเสนี) ให้ นายอรุณ สิงหเสนี และ นายกระเจ็น สิงหเสนี มาขอรับเรื่อง ไปตีพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานนั้น กรมศิลปากรเห็นว่า ถ้าได้ พิมพ์จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓ ที่รวบรวม ไว้นี้จะสมควรอย่างยิ่ง เพราะว่า เรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุ นั้น เกี่ยวเนื่องด้วยประวัติท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ซึ่งเป็นต้นสกุลสิงหเสนี ก็มีอยู่หลายประการ และเวลานี้ความสนใจในทางประวัติศาสตร์สยาม เจริญมากกว่าแต่ก่อน ข้อมต้องการสอบสวนข้อความประกอบความรู้ทางประวัติศาสตร์ ให้

(๒)

แนชดัยงขึ้น กรมศิลปากรจึงแนะนำให้พิมพ์จดหมายเหตุเรื่องนี้
ก็เป็นที่พอใจของเจ้าภาพ

บรรดาจดหมายเหตุเกี่ยวกับเรื่องนี้ เท่าที่รวบรวมได้มา
อาจแบ่งพิมพ์ได้เป็นตอนๆ ตามความประสงค์ของเจ้าภาพ เพราะ
ฉะนั้นในงานนี้จึงจัดขึ้นพิมพ์เป็นประชุมพงสาวดารภาคที่ ๖๗ ตอน
ที่ ๑ คือเหตุการณ์ตั้งแต่ปีมะโรง พ. ศ. ๒๓๗๕ จนถึงปีกุน
พ. ศ. ๒๓๘๒ รวม ๘ ปี

นายอรณ สิงหเสนี ได้ส่งภาพการล่าเลี้ยงกองทัพสมัย
ก่อน ซึ่งให้ช่างเขียนไว้เป็นที่ระลึกถึงงานของเจ้าพระยาบดินทร
เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) มาให้กรมศิลปากรพิจารณา กรม
ศิลปากรเห็นว่า ถ้าได้พิมพ์ภาพเหล่านั้นแทรกลงในท้องเรื่อง จะ
ช่วยจูงใจให้ผู้อ่านได้เห็นความจริงของเรื่องได้ยิ่งขึ้น จึงอนุมัติ
ให้พิมพ์ประกอบไว้ด้วย ๕ ภาพ

อนึ่ง เจ้าภาพได้ส่งประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์
สิงหเสนี) และประวัติเสวกเอก พระยานครราชสีมา (สหัส
สิงหเสนี) มาตีพิมพ์ไว้ข้างต้น กรมศิลปากรได้ช่วยแก้ไขเพิ่ม
เติมประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ให้บางแห่ง
เท่าที่จะหาหลักฐานสอบสวนได้เป็นแน่นอน จากพงสาวดารบ้าง
เอกสารอื่นๆ บ้าง ส่วนที่ยังไม่พบหลักฐานประกอบโดยแน่นอน
เหล่านั้น ก็สมควรจะได้รับการพิจารณาต่อไป เพราะเจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่งของสยาม

ซึ่งได้бакนั้นทำประโยชน์อันใหญ่ยิ่งให้แก่ประเทศเป็นอันมาก
จึงสมควรที่คนภายหลังจะพึงสำนึกในประวัติของท่าน ในทาง
ที่เป็นบรรทัดฐานของการบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติ อย่างที่เอา
ชีวิตเข้าแลกด้วยความรอบคอบและกล้าหาญ

กรมศิลปากรขอโมทนากุศล ที่เจ้าภาพได้พยายามบำเพ็ญ
เป็นปฏิการคุณตลอดมา จนให้พิมพ์หนังสือเล่มนี้แจกเป็นวิทยา-
ทาน เพิ่มพูนบุญราษีอันพึงสำเร็จโดยฐานะนิยม แก่เสวกเอก
พระยานครราชเสนี (สหัด สิงหเสนี) ยิ่งๆขึ้นไป เทอญ

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๑

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

สมุหนายกในรัชกาลที่ ๓

แม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการคราวป้องกัน เขมร จาก ญวน

ประวัติสังเขป

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ตามทางสืบสวนได้ความว่า บรรพบุรุษของท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เป็นพรหมณ์ ชื่อศรีวิวัฒน์ รับราชการในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อยู่ในตำแหน่งราชปโรหิต มีบุตรได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณ จนเป็นที่พระมหาราชครูพระราชปโรหิตาจารย์ ราชสุภาวดี ศรีบรมหงส์ องค์บุริโสทมพรหมทิตาจารย์

พระมหาราชครูมีบุตรปรากฏนามต่อมา ๒ คน คือ เจ้าพระยาพิศณุโลก (เมฆ) และเจ้าพระยามหาสมบัติ (ผล)

เจ้าพระยาพิศณุโลก (เมฆ) มีบุตรปรากฏนามต่อมา ๓ คน คือ (๑) เจ้าพระยาบดินทรภักย์ (บุญเกิด) (๒) เจ้าพระยาสุรินทรภักดี (บุญมี) (๓) เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดเป็นเจ้าพระยามหาอุปราช เป็นต้นสกุลศรีวิวัฒนกุล, จันทโรจวงศ์, บรมศิริ, สุจริตกุล, ภูมิรัตน, ชัยกุล รวม ๖ สกุล

เจ้าพระยามหาสมบัติ (ผล) มีบุตรธิดาปรากฏนามต่อมา ๖ คน คือ (๑) ญ. เลื่อน (๒) เจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) ต้นสกุลทองอินและอินทรพลเป็นต้น (๓) กรมหมื่นนรินทร

(๗)

พิทักษ์ (มุก) ภัสดากรมหลวงนรินทรเทวี (กุ) ต้นสกุลนรินทร
กุล (๔) ท้าวทรงกันดาล (ทองศรี) (๕) ญ. ทองเภา ไปอยู่
ประเทศพม่า เพราะถูกกวาดต้อนเมื่อคราวไทยเสียกรุงศรีอยุธยา
พ.ศ. ๒๓๑๐ ว่าเป็นพระราชมารดาพระเจ้าชัยบ่อ (๖) เจ้าพระยา
อภัยราชา (ปิ่น)

เจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) มีบุตรธิดาปรากฏนามต่อมา
๘ คน คือ (๑) เจ้าจอมปริก ในรัชกาลที่ ๑ (๒) จมื่นเด็ก
ชายหัวหมันมหาดเล็ก ในกรมพระราชวังบวรรัชกาลที่ ๑ (แดงโม)
(๓) เจ้าจอมปราง ในรัชกาลที่ ๒ (๔) เจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์) (๕) หลวงรามณรงค์ (โต) (๖) พระยาพิชัยสงคราม
(โห้) (๗) หลวงมหาใจภักดี (เจริญ) (๘) หลวงพิพิธ (ม่วง)
(๙) คุณหญิงบุญนาค กำแพงสงคราม (ทองอิน อินทรกำแพง)

บุตรคนที่ ๔ คือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) นั้นเกิด
แต่ท่านผู้หญิงพัก เมื่อประกา พ.ศ. ๒๓๒๐ เป็นปีที่ ๑๐ ใน
สมัยกรุงธนบุรี ที่บ้านริมคลองรอบกรุงธนบุรีด้านตะวันออก ซึ่ง
บัดนี้ยังเป็นเขตต์จังหวัดพระนคร ตอนเชิงสะพานช้างโรงสี หน้า
กระทรวงมหาดไทยทุกวันนี้

ต่อมาในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าพระยาอภัยราชา
(ปิ่น) นำนายสิงห์ บุตรชายขึ้นถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ในสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร

นายสิงห์ ตั้งใจรับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความ

อุตสาหะพากเพียรสม่ำเสมอ ได้รับพระราชทานยศโดยลำดับ
จนเป็นจ๋มื่นเสมอใจราช

เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๑ แล้ว โปรดให้ย้ายไปรับราชการที่วังหน้า
ต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นพระนายเสมอใจ

ในระหว่างที่เป็นพระนายเสมอใจนั่นเอง เคยต้องโทษครั้ง
หนึ่ง เพราะต้องหาว่าพาขี้เรื้อตัดหน้าฉาน ตามเรื่องมีว่าตอนเช้า
วันนั้น เจ้าพนักงานได้จัดเทียบเรือพระที่นั่ง และเรือกระบวนไว้
พร้อมแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังมีได้
เสด็จลง หมอกลงกำลังลงจัด พระนายเสมอใจราช (สิงห์) มีธุระ
ผ่านเรือไปทางนั้นในระยะไม่ห่าง เพราะหมอกลงคลุมขาวมัวไป
หมด ในที่สุดก็ถูกจับไปลงพระราชอาญาจำอยู่ที่ทมิฬในพระราช
วังหลวง แต่อาศัยพระอนุเคราะห์ของพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเวลานั้นยังดำรงพระยศเป็น พระเจ้าลูกเธอ
กรมหมื่นเจษฎาบดินทร ได้ทรงพระกรุณาช่วยให้พ้นโทษโดยเร็ว

เมื่อพระนายเสมอใจราช (สิงห์) พ้นโทษแล้ว ได้รับ
ราชการในตำแหน่งเดิมอีก ต่อมาได้รับพระราชทานบันดาศักดิ์
เป็นพระยาเกษตรรักษา ว่าการกรมนาฝ่ายพระราชวังบวร

พระยาเกษตรรักษา (สิงห์) เป็นผู้มีนิสัยขี้ขมกั้เขม่นทั้ง
ในทางราชการ และในการทางบ้าน เมื่อว่างจากราชการก็ค้าขาย
ค้าขาย พยายามต่อสำเภาแต่งออกไปค้าขายยังเมืองจีน สิ่งที่ขาย
ได้ผลดีมากที่สุดคือเศษเหล็ก จัดหาซื้อส่งไปขายเป็นจำนวนมาก

(ฅ)

สถานที่ตั้งต่อสำเภา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอยู่ตะเภา ก็คือที่
บริเวณวัดตึกทุกวันนี้ การค้าได้กำไรดี ทางราชการก็เจริญดี
เรื่อยมาจนต้องโทษเป็นครั้งที่ ๒

ราชการสำคัญของพระยาเกษตรรักษา (สิงห์) ที่ต้องปฏิบัติ
ในระหว่างนี้คือการนา ได้ออกไปควบคุมการทำนาหลวงอยู่
เนื่อง ๆ ในที่สุดต้องหาว่าไปตั้งค่ายคูอย่างทำศึก และประกอบ
กับการที่ค้าขายเศษเหล็กเป็นส่วนตัวอยู่ด้วย นั้ระแวงว่าจะสะ
สมเหล็กทำอาวุธบ้างกระมัง จึงถูกนำตัวมาจำไว้ในพระบรมมหา
ราชวัง แต่ก็ได้อาศัยพระบารมีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัวอีกเป็นครั้งที่ ๒ เหมือนกัน ซึ่งเวลานั้นยังเป็นรัชกาลที่ ๒
พระองค์อยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ และทรง
บัญชาราชการสำคัญหลายอย่าง ได้ทรงอนุเคราะห์พระยาเกษตร
รักษา (สิงห์) แม้จะต้องโทษถูกจำอยู่ ก็พอผ่อนหนักเป็นเบา
ตลอดมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๒

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์แล้ว
ทรงพระกรุณาให้พระยาเกษตรรักษา (สิงห์) พ้นโทษ และต่อ
มาโปรดให้มีบันดาศักดิ์เป็นพระยาราชสุภาวดี ตั้งแต่นั้นสืบมา
ชีวิตของพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็เริ่มเจริญรุ่งเรืองขึ้นในกิจ
การสำคัญของชาติ จนปรากฏเกียรติคุณประจักษ์อยู่ในพระราช
พงศาวดารเป็นต้น

ถึง พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นปีที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๓ พระเจ้าอนุวงศ์

นครเวียงจันทน์คิดการกบฏ ขกกองทัพจุโงมเข้ามายึดนครราชสีมา
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กรมพระราชวังบวร
เป็นแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นไปทางสระบุรี แล้วโปรดให้กองทัพยกไป
ทางเมืองปราจีนบุรี เพื่อรุกเข้าทางช่องเรือแตกอีก ๔ ท้า กรม
หมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นแม่ทัพใหญ่ พระยาราชสุภาวดี (สิงห์)
เป็นแม่ทัพหน้า

พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เดินทัพไปเมืองสุวรรณภูมิ พบ
กองทัพเจ้าโงน นั้ตดาพระเจ้าอนุวงศ์ซึ่งตั้งอยู่ณเมืองพิมาย ก็ยก
เข้าตลิ่งตลุมบอน ทัพเจ้าโงนรับไม่หยุดแตกกระจัดกระจายไปสิ้น
เมื่อได้ชัยชนะแล้ว พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็เคลื่อนกอง
ทัพไปตั้งอยู่เมืองขอนแก่น แล้วยกไปตีค่ายเวียงคุกที่เมืองยโสธร
แตกอีก จึงหยุดพักพลอยู่ณเมืองยโสธร เพื่อสะสมกำลังสำหรับ
ยกไปปราบนครจำปาศักดิ์ต่อไป ฝ่ายเจ้าราชบุตรซึ่งเป็นเจ้านคร
จำปาศักดิ์ตั้งค่ายอยู่เมืองศรีสะเกษ ได้ทราบข่าวว่าพระยาราช
สุภาวดี (สิงห์) จะยกทัพตัดตรงไปนครจำปาศักดิ์ ก็รีบยกมา
ตั้งรับที่เมืองอุบลราชธานี และให้เจ้าปานกับเจ้าสุวรรณอนุชา
ทั้งสอง ยกทัพมาตั้งรับทัพพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) อยู่ที่แดน
เมืองยโสธร พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็เคลื่อนกองทัพออก
ตีทัพเจ้าปานกับเจ้าสุวรรณแตก แล้วตามไปตีทัพเจ้าราชบุตร
ณเมืองอุบลราชธานี ฝ่ายไทยชาวเมืองอุบลราชธานีที่ถูกเกณฑ์
เข้ากองทัพเจ้าราชบุตร เมื่อทราบว่ากองทัพพระยาราชสุภาวดี

(จ)

(สิงห์) ยกไปถึง ก็พร้อมกันก่อการกำเริบฆ่าฟันพวกเจ้าราชบุตร ล้มตายเป็นอลหม่านขึ้นในค่าย กองทัพพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็ตีโอบเข้ามา เจ้าราชบุตรเห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้ ก็พาพรรคพวกหนีไปนครจำปาศักดิ์ พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) รีบยกทัพตามติดไปไม่ลดละ ฝ่ายครัวเมืองต่าง ๆ ที่เจ้าราชบุตรกวาดไปรวมไว้ในนครจำปาศักดิ์ ทราบข่าวว่ากองทัพเจ้าราชบุตรเสียที่ จึงพร้อมกันก่อการกำเริบ เอาไฟจุดเผาบ้านเรือนในนครจำปาศักดิ์ไหม้ขึ้นเป็นอันมาก เจ้าราชบุตรเห็นดังนั้นจะเข้าเมืองมิได้ ก็รีบหนีข้ามฟากแม่น้ำโขงไปทางตะวันออก พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็ยกกองทัพเข้าตั้งมั่นในนครจำปาศักดิ์ และให้กองตระเวนออกสืบจับพวกเจ้าราชบุตร ได้ตัวเจ้าราชบุตร, เจ้าปาน, เจ้าสุวรรณ มาจำไว้ แล้วเดินทัพมาตั้งอยู่เมืองนครพนม พอทราบว่าทัพหลวงกรมพระราชวังบวร จะเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ จึงรีบเดินทางมาเฝ้ากราบทูลขู่แจ้งขอราชการ กรมพระราชวังบวรก็โปรดให้พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) อยู่จัดการบ้านเมืองทางภาคอีสานจนกว่าจะสงบเรียบร้อย

ครั้นกรมพระราชวังบวรเสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ ก็กราบทูลความดีความชอบของพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ที่เข้มแข็งในการสงคราม สามารถปราบปรามพวกกบฏให้พ่ายแพ้ลงได้โดยรวดเร็ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้มีตราขึ้นไป ให้เลื่อนบันดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดี ว่า

ที่สมุหนายก ใน พ.ศ. ๒๓๗๐ เวลานั้นมีอายุย่างขึ้นปีที่ ๕๐

เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จัดการบ้านเมืองตามท้อง
ถิ่น ให้สงบลงตามสมควรแล้ว ให้เพี้ยเมืองจันทร์ที่อยู่รักษ
านครเวียงจันทร์ พร้อมด้วยท้าวเพี้ยกรมการ จึงพาเจ้าอุปราช
ลงมาเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพ ฯ ในปลายปีนั้น พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบางให้เจ้าพระยา
ราชสุภาวดี (สิงห์) ผู้ว่าที่สมุหนายก เชิญไปสร้างพระวิหาร
ประดิษฐานไว้ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส

รุ่งขึ้นบวช พ.ศ. ๒๓๗๑ โปรดให้เจ้าพระยาราชสุภาวดี
(สิงห์) ผู้ว่าที่สมุหนายก ยกทัพไปนครเวียงจันทร์อีก

เมื่อไปถึงหนองบัวลำภู เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็
แต่งให้พระยาราชรองเมือง พระยาพิชัยสงคราม พระยาทุกข
ราษฎร์เมืองนครราชสีมา หลวงสุเรนทรวิชิต เป็นกองหน้า
คุมทหาร ๕๐๐ คนยกล่วงหน้าขึ้นไปตั้งอยู่พันพร้าวก่อน ครั้น
กองหน้าไปถึงพันพร้าว ได้ทราบข่าวว่าท้าวเพี้ยกรมการ ที่
ให้อยู่รักษานครเวียงจันทร์ มีกิริยาอาการผิดปกติอยู่บ้าง พระยา
ราชรองเมืองไม่ไว้ใจแก่เหตุการณ์ จึงจัดให้พระยาพิชัยสงคราม
พระยาทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวิชิต แบ่งกำลัง ๓๐๐ คน ยก
ข้ามไปตั้งฟังราชการอยู่ที่นครเวียงจันทร์

ฝ่ายพระเจ้าอนุวงศ์ หนีไปพึ่งญวน ๆ อุดหนุนและนำมาส่ง
ยังนครเวียงจันทร์ พร้อมทั้งมีกำลังพลในอาณาเขตต์เวียงจันทร์

(ช)

ประมาณ ๑๐๐๐ คน พวกญวนราว ๔๐ คนเศษ พระเจ้าอนุวงศ์
ทำเป็นที่ยอมสารภาพรับผิดชอบ แสดงไมตรีจิตต์กับนายทัพนาย
กองไทยเป็นอย่างดี จนนายทัพนายกองไทยหลงเชื่อว่าพระเจ้า
อนุวงศ์จะไม่เป็นปรปักษ์อีก พอรุ่งขึ้นเพลาบ่าย ๔ โมง พระเจ้า
อนุวงศ์ก็ยกพวกเข้าล้อมยิงกองพระยาพิชัยสงคราม พระยา
ทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวิชัย ซึ่งตายใจมิได้ระมัดระวังคุมเชิง
ไว้ พลทหารอยู่ข้างไม่อยู่ข้าง ในที่สุดก็แตกเสียที่แก่พระเจ้า
อนุวงศ์ ทั้งนายทั้งพลถูกฆ่าตายเกือบหมด ที่พยายามหนีลง
น้ำจะว่ายข้ามฟากมา ก็ถูกพวกพระเจ้าอนุวงศ์ลงเรือตามฆ่าฟัน
ย่อยยับ ได้เหลือรอดตายว่ายน้ำหนีมาได้ คือหมื่นรักษานาเวศ
กับพลทหารเพียง ๔๐ เศษ

เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ได้ทราบว่ญวนพาพระเจ้า
อนุวงศ์กลับมานครเวียงจันทน์ ก็รีบเดินทัพไปพอถึงค่ายพันพร้าว
บ่าย ๓ โมง ก่อนหน้าที่พระเจ้าอนุวงศ์จะลงมือล้อมยิงกอง
พระยาพิชัยสงครามเพียงชั่วโมงเดียว เจ้าพระยาราชสุภาวดี
(สิงห์) เห็นชาวเวียงจันทน์กลุ่มรวมฆ่าฟันที่หาดทรายหน้าเมือง ก็
เข้าใจว่ากองพระยาพิชัยสงครามคงเป็นอันตราย เป็นเวลาจวนตัว
จะรีบยกกำลังข้ามไปช่วย เรือก็ไม่มี ทั้งกำลังคนก็ยังไม่พอ
เวลาค่ำหมื่นรักษานาเวศมารายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนเย็น
เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จะตั้งรับอยู่ที่ค่ายพันพร้าวทหาร
ก็น้อยตัว จะถอยมานครราชสีมาทีไรใกล้ๆ พระยาเซียงสา

เรียนว่า เมืองยโสธรผู้คนข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ รัชทายาทจะ
นำเดินทางลัด ก็ตกลงออกเดินทางจากค่ายพันพร้าวในคืนวันนั้น
มุ่งตรงไปยังเมืองยโสธรทันที

ฝ่ายพระเจ้าอนุวงศ์ เมื่อสังหารกองพระยาพิชัยสงคราม
วอดวายแล้ว ทราบว่าเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ยกไปตั้ง
อยู่ค่ายพันพร้าว ก็จัดให้เจ้าราชวงศ์รับยกกองทัพข้ามฟากมา
ล้อมจับเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ครั้นเจ้าราชวงศ์ยกมา
และทราบว่าเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ยกไปเมืองยโสธร
เสียแล้ว เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทร์ ก็เร่งกองทัพออกตามไปโดยเร็ว

วันรุ่งขึ้นเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ได้ทราบข่าวว่า
เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทร์ ยกทัพตามมา จึงรีบจัดกองทัพยกไปต่อ
สู้ กองทัพทั้งสองปะทะกันที่บกหวาน ต่างบุกบั่นสู้รบถึง
ตะลุมบอน บังเอิญม้าของเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เหยียบ
คันนาแปลงล้มลงทับขาเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ทันใดนั้น
พอดีเจ้าราชวงศ์เวียงจันทร์จับม้าสะอึกเข้าไปถึง จึงเอาหอกแทง
ปักตรงกลางตัวเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ๗ รู่วางที่อยู่ก่อน
แล้ว จึงแบ่งฝูงลงดาเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทร์ เมื่อหอกพุ่งปรี๊ด
ลงไป เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) แหม่วท้องและเอี้ยวหลบ
ปลายหอกแทงเฉียวข้าง เสียศิวที่ขึงถูกผ้าสมรตะลุ หอก
ก็ปักตรึงอยู่กับดิน เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทร์จะดึงหอกขึ้นแทงซ้ำ
แต่เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จับคันหอกขี้นไว้ แล้วพญา-

ยามซกมัตหมอประจำตัว จะแทงสวนขึ้นไป เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ดิ่งหอกไม่ได้สมประสงค์จึงชักดาบที่คอมาออก งูจะจ้วงฟันเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ฝ่ายหลวงพิพิธ (ม่วง) น้องชายเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เห็นดังนั้น จึงกระโจนเข้ารับดาบเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ เสียที่ถูกเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ฟันขาดใจตายทันที ขณะที่เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ กำลังจ้วงฟันอยู่นั้น เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ซกมัตหมอออกทัน และได้ชักแทงสวนขึ้นไป ถูกโคนขาเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ เป็นแผลลึก และตัวเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ก็พังสะตกจากหลังม้าเลือดสาดแดงฉาน พวกมหาดเล็กเข้าใจว่านายตาย รีบช่วยกันประคองเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ จัดการหามหนีไปโดยเร็ว

ฝ่ายเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ให้จัดการบาดแผลเรียบร้อยแล้ว เร่งทหารให้รีบตามกองทัพเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ไปทันที ตามไปจนถึงฝั่งแม่น้ำโขงก็ไม่ทัน จึงเดินทางไปตั้งพักอยู่ที่พันพร้าว

การที่เจ้าราชวงศ์ต้องถอยหนีคราวนั้น เป็นผลทำให้ชาวเวียงจันทน์เช็ดขาดกองทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เป็นอันมาก แม้จนพระเจ้าอนุวงศ์ก็ไม่คิดที่จะต่อสู้อีก พระเจ้าอนุวงศ์รีบจัดแจงพากันยกหนีไปจากนครเวียงจันทน์ในวันรุ่งขึ้น

กองทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เดินไปถึงเมืองพันพร้าว ภายหลังเมื่อพระเจ้าอนุวงศ์หนีไปแล้ววันหนึ่ง จึงแบ่ง

กำลังให้ยกไปตามจับโดยเร็วที่สุด จับได้เจ้านายบุตรหลานพระเจ้าอูนวงศ์มาหลายองค์ ทราบว่าพระเจ้าอูนวงศ์หนีไปทางเมืองพวน ก็เร่งให้กองทหารรีบตามไปจับให้ได้ ถึงเดือนธันวาคม เมืองพวนช่วยกับเมืองหลวงพระบาง พยายามตามจับพระเจ้าอูนวงศ์ส่งมาให้ จับได้ที่น้ำโฮเซิงเขาไก่ แขวงเมืองพวน เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จึงจัดส่งลงมากรุงเทพฯ ๓ วันที่ แล้วเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) อยู่จัดราชการจนเรียบร้อยตลอด เห็นว่าเป็นที่วางใจได้ ก็กลับลงมาเฝ้ากราบทูลข้อราชการใน พ.ศ. ๒๓๓๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาสถาปนาเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก เวลานั้นท่านมีอายุย่างขึ้นปีที่ ๕๓

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สมุหนายก รับราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่ในพระนครเพียง ๒ ปี ถึง พ.ศ. ๒๓๓๕ ก็โปรดให้ออกไปราชการที่เมืองปัตตบอง รุ่งขึ้นปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๓๖ ไทยจำเป็นต้องรบกับญวน (ดังปรากฏเหตุการณ์ตามทกรมศิลปากร ทำบันทึกประจำปีลงไว้ให้ทราบ มีแจ้งอยู่ในจดหมายเหตุต่อไปนี้) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตั้งให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สมุหนายก เป็นแม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ ยกไปรบกับญวน จับเกี่ยวกันมาตั้งแต่ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๓๖

ในระหว่างที่ไปบัญชาการรบอยู่ณเมืองปัตตบอง พระยาศรี

(๑)

สหเทพ (เพ็ง ศรีเพ็ญ) แต่งให้หมื่นจงอักษร คุมเอาของกิน ๕๐
ชะลอมส่งไปให้ เป็นการแสดงไมตรีจิตต์ตามฉันทันผู้น้อยกับ
ผู้ใหญ่ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) นอกจากตอบ
ขอบใจตามธรรมเนียมแล้ว ยังได้แสดงความรู้สึกรักอันจริงใจให้
พระยาศรีสหเทพ (เพ็ง ศรีเพ็ญ) ทราบอีกว่า การของกินนั้น
อย่าให้ส่งเสียเป็นธุระอีกเลย ถึงจะบรรทุกเกวียนไปเท่าใดก็หา
พอไม่ ด้วยนายทัพนายกองมาก ต้องเจ้อจานไปทุกแห่ง เป็น
นิสสัยไปราชการทัพ ก็ต้องอดอยากเป็นธรรมดา ให้พระยา
ศรีสหเทพตั้งใจแต่ที่ตรงราชการ กับให้บอกกระแสนพระราชมาร
ออกไปให้รู้เรื่องๆ จะได้ฉลองพระเดชพระคุณให้ถูกกับพระราชม
าร (ดูจดหมายเหตุในเล่มนี้ หน้า ๔๗)

บางปีเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ได้กลับเข้ามาเผ่า
กราบทูลขอราชการด้วยตนเองบ้าง และในระหว่างที่ยังไม่ได้
ออกไปบัญชาการทัพที่เมืองปัตตอง บางคราวก็ต้องไปทำการ
สำรวจกำลังพลตามท้องถิ่น เช่นทางภาคอีสาน จะได้ทราบ
จำนวนที่ใกล้เคียงความจริง เป็นประโยชน์ในราชการต่อไป

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ต้องไปตรากตรำในการสู้
รบกับญวน เพื่อบอกกันเขมรมิให้ถูกญวนกลืนเสีย ตั้งแต่ปี
มะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๖ จนถึงบวอก พ.ศ. ๒๓๘๑ ในที่สุด
ญวนขอผูกไมตรีอย่างเดิม ฝ่ายไทยเห็นว่าได้ช่วยเขมรให้กลับ
มีราชวงศ์ปกครอง และมีอำนาจในการรักษาประเทศเขมรอย่าง

แต่ก่อน ไม่ต้องอยู่ใต้บังคับบัญชาญวน อยู่ในลักษณะเป็น
เมืองขึ้นของไทย พังพระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวนครเทพมหานคร เป็นแต่ถึงกำหนด ๓ ปีนำบรรณาการ
ไปออกแก่ญวนครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเห็นชอบตามคำกราบทูลแนะนำ ของเจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์) จึงโปรดให้รับเป็นไมตรีกับญวน และให้มีตราถึงเจ้า
พระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ปรารภข้อราชการตามสมควร แล้ว
แจ้งความรู้สึกส่วนพระองค์ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์)
ทราบ ว่า ทรงพระราชดำริราชการเมืองเขมร เข้าพระทัยว่าทำนอง
ญวนก็จะเหมือนกันกับทำนองแต่ก่อน ที่ไหนจะให้มา กลับ
ให้มาสมคิดสมหมายง่าย ๆ พระราชดำริผิดไปแล้ว เจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์) คิดราชการถูก อดสำห้ปากเพียรจน
สำเร็จได้ตามความปรารถนา “ออกไปล่าปากตราครุฑ คิด
ราชการจะเอาเมืองเขมรคืน ตั้งแต่ปีมะเส็งเบญจศก ช้านานถึง
๑๕ ปี อุปมาเหมือนหนึ่งว่ายืนอยู่กลางพระมหาสมุทรไม่เห็น
เกาะไม่เห็นฝั่ง พังมาได้ซ่อนไม้น้อยลอยมา ได้เกาะเป็นที่
ยึดที่หน่วงว่ายเข้าหาฝั่ง” (คุณพระบวรรัตนพรหม เดือน ๘ ขึ้น ๔
ค่ำ จ.ศ. ๑๒๐๕)

เมื่อได้จัดการพิชิตราชอาณาเขตพระองค์ด้วง เป็นพระเจ้ากรุง
กัมพูชา ตามพระบรมราชโองการเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์) ก็เดินทางกลับคืนมายังประเทศสยาม ณ

(๓)

วันศุกร์ที่ ๕ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๓๕๑ บังเอิญในระหว่างนั้น
เกิดจันต๊ะเหี้ยก้อการกำเริบขึ้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา เจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์) จึงแวะช่วยทำการปราบปรามจนสงบ แล้ว
เข้ามาเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพฯ ฯ

ความอ่อนแอซึ่งมีมากมาแต่ก่อนจนถึงสมัยนั้น ได้ทำความ
หนักใจให้แก่เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เป็นอันมาก จน
ท่านต้องใช้ความเฉียบขาดเป็นหลักในการบังคับบัญชา จึงได้
ผลคือทำการปราบกบฏพระเจ้าอนุวงศ์นครเวียงจันทน์ และช่วย
ป้องกันเขมรจากญวน สำเร็จตามพระราชประสงค์ของพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นำเกียรติคุณมาสู่ทหารไทยอีก
ครั้งหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นก็ยังน่าเสียใจอยู่บ้างว่า ท่านต้องใช้
เวลานานเกินสมควร และขาดผลสำคัญที่น้ำจะได้ยิ่งกว่าที่ได้
แล้วอีกด้วย ทั้งนี้เพราะความอ่อนแอของนายทัพนายกอง เป็น
เหตุให้ต้องยืดเวลาเย็นเขี้ยวออกไป และตัดทอนความไพบูลย์
ของผลสำเร็จลงเสียไม่น้อยนั้นเอง เนื่องจากเหตุที่กล่าวมาใน
ลักษณะตรงข้าม เป็นอันพิสูจน์ให้เห็นความมั่นคงของบ้านเมือง
ได้ประการหนึ่งว่า สยามจะยั่งยืนในเอกราชได้ ก็ต้องกำจัด
มูลรากของความอ่อนแอให้หมดไปเสีย

นอกจากทำประโยชน์อันใหญ่ยิ่งแก่บ้านเมืองแล้ว เจ้า
พระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ยังได้พยายามทะนุบำรุงการพระ
ศาสนา เช่นบูรณปฏิสังขรณ์หรือสร้างวัด แม้ในระหว่างไป

ราชการทัพก็ยังเป็นห่วงถึง บางคราวได้ขอร้องให้พระยาศรีสทเทพ (เพ็ง ศรีเพ็ญ) ช่วยเป็นธุระให้บ้าง ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในจดหมายเหตุเล่มนี้แล้ว

รวมวัดที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ปฎิสังขรณ์และสร้างใหม่ คือ

(๑) ปฎิสังขรณ์วัดจักรวรรดิราชาวาส (เดิมเรียกวัดสามปลื้ม) และสร้างพระปรารักษ์กับวิหารพระบางที่เชิญมาจากนครเวียงจันทน์ (พระบางนั้นเดิมอยู่ที่นครเวียงจันทน์ ครั้นกรุงธนบุรีทำสงครามกับนครเวียงจันทน์มีชัยชนะ จึงเชิญพระแก้วมรกตกับพระบางลงมา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้มีการสมโภชพระพุทธรูปสำคัญ ๒ พระองค์นั้นพร้อมกับฉลองชัยชนะของบ้านเมือง เป็นงานมหิพารยิ่งใหญ่ เมื่อวิสาขบูชา ตรงกับวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๒ ต่อมาในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ พระเจ้านันทเสน นครเวียงจันทน์ ขอพระราชทานพระบางกลับคืนไปนครเวียงจันทน์ ถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อเสร็จการปราบกบฏพระเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์แล้วจึงเชิญพระบางกลับลงมาอีก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สร้างวิหารประดิษฐานไว้ณวัดจักรวรรดิราชาวาส ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระราชทานกลับไปประดิษฐานที่นครหลวงพระบาง แล้วโปรดให้เชิญพระนาครจากหอพระในพระบรมมหาราชวัง ไปประดิษฐานไว้ในวิหารนั้นแทนพระบางวัดจักรวรรดิสืบมาจนทุกวันนี้)

(๓)

(๒) ปฏิสังขรณ์วัดพรหมสุรินทร์ จังหวัดพระนคร ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานนามใหม่ว่าวัดปริณายก และทรงปฏิสังขรณ์ต่อมา

(๓) ปฏิสังขรณ์วัดช่างทอง ซึ่งเป็นวัดที่ท่านผู้หญิงพัก ผู้เป็นมารดาได้สร้างไว้ อยู่ที่เกาะเรียน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๔) ปฏิสังขรณ์วัดรณายกรัษฎรังค์ (เขาดิน) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๕) สร้างวัดเทพธิดา ในคลองบางกะปิ ชาวบ้านเรียกกันว่า วัดตึกบัง วัดตึกคลองตันบัง ได้ยินว่าวัดนี้สร้างในระหว่างไปทำสงครามกับญวน เมื่อต้องขุดคลองบางกะปิ และทำนาไปตลอดทางเพื่อสะสมเสบียงกองทัพ และเพื่อความสมบูรณ์ของบ้านเมืองในเวลาต่อมาด้วย จึงถือโอกาสให้ทหารในกองทัพ ได้ร่วมกันสร้างวัดเป็นที่ยึดหน่วงในการทำศึก และปลุกกำลังใจในการต่อสู้เพื่อรักษาพระศาสนาให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นอีก

(๖) ยกที่บ้านถวายเป็นวัด แล้วสร้างโบสถ์วิหารการเปรียญเสนาสนะพร้อม มีชื่อว่าวัดไชยชนะสงคราม แต่ชาวบ้านมักเรียกกันว่าวัดตึกจนทุกวันนี้ อยู่ตรงข้ามกับเวียงนครเขมรใกล้สี่แยกวัดตึก จังหวัดพระนคร

นอกจากนี้ยังสร้างวัดที่เมืองพัทลุง และเมืองอุดมมีชัย เป็นต้น อีกทั้งได้ช่วยทะนุบำรุงการพระศาสนาในประเทศเขมรได้สืบทอดศาสนวงศ์มาจนสมัยปัจจุบันนี้

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

สมุหนายกในรัชกาลที่ ๓

แม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการคราวบ้องกัน เขมร จาก ญวน

ปีที่กลับจากประเทศเขมรนั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) มีอายุย่างขึ้น ๗๒ แต่ก็ยังเข้มแข็งสามารถรับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อมา ถึงวันอาทิตย์ที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ก็ถึงอสัญกรรมด้วยโรคปัจจุบัน (อหิวาตกโรค ซึ่งบังเกิดชุกชุมในปีนั้น) รุ่งขึ้นปีจอ พ.ศ. ๒๓๕๓ พระราชทานเพลิงศพ วันอาทิตย์ที่ ๕ พฤษภาคม ที่เมรุผ้าขาว ฼วัดสระเกษ (แต่ในพงศาวดารว่าเป็นวันอังคารที่ ๒๔ พฤษภาคม)

รูปเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ซึ่งปรากฏในหนังสือนี้ ถ่ายมาจากรูปหล่อซึ่งมีอยู่ในแก่งจัน ข้างพระปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) รูปถ่ายไม่มี ในสมัยนั้นน่าจะยังไม่มีกล้องถ่ายรูปในเมืองไทย หรืออีกอย่างหนึ่งท่านผู้ใหญ่ในครั้งโบราณมักถือกันว่า ถ้าเขียนหรือปั้นรูปไว้ในขณะที่มีชีวิตอยู่จะทำให้มีอายุสั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง และรูปที่กล่าวนี้แต่เดิมก็ไม่มีในเมืองไทย แต่ไปถ่ายอย่างมาจากเมืองเขมรอีกต่อหนึ่ง แล้วจัดการหล่อขึ้น มีเรื่องเล่ากันว่า

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ กรุงเทพฯ ฯ เมื่อองค์หริรักษ์ (นักองค์ด้วง) พระเจ้ากรุงกัมพูชาได้ทราบว่ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ถึงอสัญกรรมแล้ว องค์หริรักษ์ระลึกถึงบุญคุณ ที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา ได้เคยช่วยเหลือปราบปรามหมุ่บ่จามิตร ทั้งช่วยจัดราชการเมืองเขมรให้ราบคาบเรียบร้อยตลอดมา จึงสั่งสร้างแท่งขึ้นที่หน้าค่ายใหญ่ ใกล้วัดโพธารามในเมืองอุดงมีชัย

(ค)

(เมืองหลวงเก่าเขมร) แล้วให้พระภิกษุสุกชาวเขมร ช่างบนฝมือ
เยี่ยมในยุคนั้น บันรูปเจ้าพระยาบดินทรเดชา ขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์
ด้วยปูนเพ็ชร และก่อปการกุศลมีสดับปรณเป็นต้นปีละครั้ง
เท่งนี้ ชาวเขมรเรียกว่า “รูปองค์บดินทร” ตลอดมาจนบัด
นี้สร้างขึ้นในราวปีจอ พ.ศ. ๒๓๕๒

การถ่ายอย่างรูปเจ้าพระยาบดินทรเดชา มาหล่อไว้ณวัดจักร
วรรดิราชวาสนี้ เนื่องด้วยพระพุฒาจารย์ (มา) เจ้าอาวาสวัด
จักรวรรดิราชวาส เมื่อยังเป็นพระมณฑลพิชัยมุนี ระลึกถึงอุป
การคุณที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา ตลอดเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น)
บิดาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ได้บูรณปฏิสังขรณ์ให้ความเจริญเรียบ
ร้อยแก่วัดจักรวรรดิราชวาส มาโดยเอนกประการ นับว่าเป็น
อนุสาวรีย์สำคัญที่วัดจักรวรรดิราชวาส ระลึกถึงคุณความดีของ
เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ซึ่งมีต่อบ้านเมืองและพระศาสนา
แล้วร่วมใจกันสร้างขึ้นไว้เป็นทำนองปฏิถารคุณโดยปริยาย ซึ่ง
ขณะที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาถึงอสัญกรรม พระพุฒาจารย์ยัง
เป็นสามเณรอยู่ที่วัดจักรวรรดิราชวาสนี้ ทนได้เห็นกิจการบูรณะ
ของท่านมาด้วยดีทุกอย่าง จึงได้ให้คนไปวาดเขียนถ่ายอย่างรูป
เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองเขมร มาให้นายเล็กช่างหล่อจัดการ
หล่อขึ้น ขณะที่บนหุ่นรูปได้อาศัยช่างเขียน และท่านทองภรรยา
เจ้าพระยาบดินทรเดชา (แก้ว) ซึ่งมีอายุท่านได้เห็นเจ้าพระยาบดินทร
เดชา ช่วยกันดิ้นมแก้ไขจนเห็นว่าเหมือนเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(๓)

แล้ว จึงได้จัดการหล่อขึ้น ประจวบกับพระพุทธรูปมีอายุครบ ๕ รอบ (๖๐ ปี) จึงได้ร่วมทำพิธีฉลองอายุในคราวเดียวกัน รูปนี้หล่อขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑ กับ พ.ศ. ๒๔๔๓

เหตุประจวบอีกอย่างหนึ่งก็คือขุนวิจิตรจักราวาส (คำ) ไวยาวัจจกรวัดจักรวรรดิราชาวาส ขออนุญาตพระพุทธรูปสร้าง เกษ็นนามเจ้าพระยาบดินทรเดชาไว้เป็นที่ระลึกสักการะด้วยอักษร จีน อ่านได้คำว่าเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สลักลงใน แผ่นหินอ่อน และสร้างเก๋งจีนข้างพระปรางค์ใหญ่ด้านตะวันออก ซึ่งเดิมเคยเป็นที่วางดอกไม้รูปเทียนบูชาพระปรางค์ ผังศิลาจารึก เกษ็นไว้กับผนังด้านหลังภายในเก๋ง แล้วเลยประดิษฐานรูปหล่อ เจ้าพระยาบดินทรเดชารวมไว้ในเก๋งนั้นด้วยทีเดียว เป็นที่ระลึก สักการะของผู้เคารพนับถือตลอดมาจนทุกวันนี้

เมื่อจะพิมพ์หนังสือจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนใน รัชกาลที่ ๓ ตอนที่ ๑ ครั้งนี้ นายอรุณ สิงหเสนี ได้จัดให้ช่าง เขียนรูปปั้นสวมเสื้อแม่ทัพสมัยโบราณ เป็นที่ระลึกขึ้นอีก รูปหนึ่ง ซึ่งลำดับไว้ข้างหน้าประวัตินี้แล้ว.

ศิริวัฒนกุล, จันทโรจวงศ์,
สุจริตกุล, ภูมิรัตน, บุรณศิริ,
รัชกุล, ทองอิน, อินทรพด,
นรินทร์กุล, สิงห์เด่น

၂၇၂

พระมหาราชครู พระราชปโรหิตาจารย์ ราชสุภาวดี
ศรีบรมหงส์ องค์ปรีโสถม พรหมทิวาจารย์ ดุหมายเหตุ (๓)

၂၆၈

เจ้าพระยาพิศณุโลก (เมฆ)

เจ้าพระยามหาสมุทร (ผด)

၆၇၆

၂၆

เจ้าพระยานเรนทรภักย์
(บุญเกิด)

เจ้าพระยา
สุรินทรรักษ์
(บุญมี)

เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อยู่)
ตั้งภูธรวิวัฒน์กุล, จันทโรจวงศ์
ตุษิตกุล, ภูมิรัตน, บุรณศิริ
รัชกุล, ตี๋มาจากท่านผู้หญิง.

๗. เดือน

เจ้าพรยาพตเทพ (ทองอิน)
 คันทกุดทองอิน
 แดง อินทรพต เป็นต้น

กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ (มุก)
ต้นตอถนอทรนทรกต

ท้าวทรงก้นดาด
(ทองคำ)

ญ.ทองเกา ว่าไปอยู่
ประเทศพม่า เป็นพระ
ราชมารดาพระเจ้า
ธิบธิ ดุหมายเหตุ(๒)

เจ้าพระยา
อภัยราชา
(ปิ่น)

၂၆၆

เจ้าจอมปรีก
ในรัชกาลที่ ๓

จมนเด็กชาย
หัวหมื่นมหาดเล็ก
ในพระราชวังบวร
รัชกาลที่ ๑

เจ้าจอมพราง
ในรัชกาลที่ ๒

เจ้าพระยา
บดินทรเดชา
(สิงห์)

หัตถวงราม
รณรงค
(โต)

หตวง
มหาใจภัก
(เจริญ)

หอดวงพิพธิ -
(มั่ว)

คุณหญิงบุญนาค
กำหนดสงครามภักดี
ท่านผู้หญิงในเจ้าพระยา
กำหนดสงครามภักดี
(ทองอิน อินทรกำแหง)

๒๖

ดูในลำดับสุดท้าย ดึงให้เห็น ค่อยไป.

หมายเหตุ

- (๑) ก. แผนที่ลำดับสกุล ระบบของท้าวอนงครักษ์ฯ (สมัย) หลวงพิสุทธินันทรักษา (แต่มี ศิริวัฒนกุล) รวบรวม
ข. " " " หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจวงศ์)
ค. " " " พระนิทกรกรรมรักษา (นิตดา บุณศิริ) และคำชี้แจงของคุณหญิงเนือง เพ็ชรรัตน์สงคราม
(๒) " " " ชูมนนทวิจารณ์ (นนท์ ทองอิน)
(๓) พระบรมราชาธิบายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำ กรมหลวง
นรินทรเทวี ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๘

เสวกเอก พระยานครราชเสนี
(สหัต สิงหเสนี)

ชาตะ พ.ศ. ๒๔๒๕

มรณะ พ.ศ. ๒๔๘๐

ประวัติสังเขป

ของเสวกเอก พระยานครราชเสนี

(สหัต สิงหเสนี)

พระยานครราชเสนี เป็นบุตรชายคนใหญ่ของนายพลตรี พระยาสิงหเสนี ศรีสยามนทรสวามิภักดิ์ (สอาด สิงหเสนี) และคุณหญิงหงษ์ สิงหเสนี เกิดณตำบลหัวลำโพง อำเภอปทุมวัน จังหวัดพระนคร เมื่อวันเสาร์เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๒๕

เมื่อเยาว์วัยได้ศึกษาวิชาการที่โรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส โรงเรียนอัสสัมชัญ โรงเรียนราชวิทยาลัย ครั้นมีความรู้หนังสือไทยและหนังสืออังกฤษพอสมควรแล้ว ได้ออกไปศึกษาเพิ่มเติมในประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ เริ่มต้นโรงเรียนปรีเปรมเตรตอริสกูล ณเคนซิงตัน และถึงคนชอีนลอนดอน สอบวิชากฎหมายได้ชั้นเนติบัณฑิตอังกฤษ กลับจากประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๕๐ มาศึกษาในโรงเรียนข้าราชการพลเรือน (ภายหลังพระราชทานนามใหม่ว่าโรงเรียนมหาดเล็กหลวง) เมื่อเสร็จการเรียนในตอนนั้นแล้ว ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กพิเศษในรัชกาลที่ ๕ ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐

พ.ศ. ๒๔๕๑ พระยานครราชสีมา ได้อุปสมบทและ
จำพรรษาอยู่ณวัดโสมนัสวิหาร สมเด็จพระมหาธีรวงศ์เป็น
พระอุปัชฌายะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส
เมื่อดำรงสมณศักดิ์ เป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์ กับพระธรรม
ปาโมกข์ (ถม) วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นกรรมวาจาจารย์ อยู่ใน
สมณเพศพรรษาหนึ่ง จึงลาสิกขาบทออกมา รับราชการใน
ตำแหน่งต่าง ๆ และได้รับพระราชทานเงินเดือนโดยลำดับดังนี้

(๑) กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นผู้ช่วยกองล่าม และฝึก
หัดราชการกองบัญชาการกระทรวงยุติธรรม เงินเดือน ๑๒๐ บาท

(๒) กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นผู้ฝึกภาษาในกอง
ข้าหลวงพิเศษ และไปช่วยพิจารณาอรรถคดี ณ ศาลจังหวัด
เพชรบุรี เงินเดือน ๒๔๐ บาท

(๓) พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นผู้ฝึกภาษาศาล
โปริสภาที่ ๒

(๔) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๑ รั้งตำแหน่งหัวหน้าศาล
จังหวัดเพชรบุรี

(๕) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ไปช่วยศาลมณฑลนคร
ชัยศรี

(๖) สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ไปช่วยศาลจังหวัดนนทบุรี

(๗) พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นผู้ฝึกภาษาศาล

มณฑลอีสาน เงินเดือนเพิ่มขึ้น เป็นเดือนละ ๓๐๐ บาท

(๘) พ.ศ. ๒๔๕๔ เงินเดือนเพิ่มขึ้นอีกเป็นเดือนละ ๓๒๐ บาท

(๙) พุศิจายน พ. ศ. ๒๔๕๔ เป็นผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ

(๑๐) พ. ศ. ๒๔๕๕ เงินเดือนเพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ ๓๔๐ บาท

(๑๑) กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ ย้ายมารับตำแหน่งตุลาการศาลรับสั่งกระทรวงวัง

(๑๒) เมษายน พ. ศ. ๒๔๕๘ เงินเดือนเพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ ๔๐๐ บาท

(๑๓) เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ เงินเดือนเพิ่มขึ้นอีกเป็นเดือนละ ๔๕๐ บาท

(๑๔) เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ เงินเดือนเพิ่มขึ้นอีกเป็นเดือนละ ๖๐๐ บาท

(๑๕) ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๖๑ ย้ายมารับตำแหน่งเจ้ากรมกรมการเมือง กระทรวงมหาดไทย

(๑๖) ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ย้ายไปรับตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนครราชสีมา

(๑๗) มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ย้ายไปรับตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ต คงรับพระราชทานเงินเดือนๆ ละ ๖๐๐ บาท

(๑๘) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ ออกจากราชการ

ส่วนราชการแผนกเสื่อป่า ก็ได้ฉลองพระเดชพระคุณดังนี้

(๑) พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นสมาชิกเสื่อป่ากองราบหลวง
รักษาพระองค์

(๒) เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานยศเป็น
นายหมู่โท

(๓) กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นราชองครักษ์เวร

(๔) มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ เลื่อนยศเป็นนายกองตรี
ประจำแผนกเสนาธิการกองเสนาญ้อยราบเบา และโปรดให้เป็น
ครูสอนวิชาพิเศษ คือ ธรรมะระหว่างประเทศโรงเรียนผู้กำกับลูก
เสื่อด้วย เมื่อมีการซ้อมรบเสื่อป่าณเขตต์มณฑลราชบุรีและ
นครชัยศรีคราวใด ก็ได้โดยเสด็จพระราชดำเนินทำการซ้อมรบ
ด้วยทุกคราว

(๕) เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ รับตำแหน่งผู้บังคับการกรม
เสื่อป่านครราชสีมาในกองเสนาตะวันออก จนตลอดสมัยเสื่อป่า

นอกจากราชการแผ่นดินอันมีหน้าที่ประจำการ ตามตำแหน่ง
แล้ว พระยานครราชสีมาได้มีโอกาสนับปฏิบัติราชการส่วนพระองค์
ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยใกล้ชิดอยู่เนื่อง ๆ
เพราะทรงรู้จักคุ้นเคยมาแต่ครั้งยังทรงศึกษาวิชาการอยู่ ณ ประเทศ
อังกฤษ เช่นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างดุสิตธานีขึ้น
ด้วยพระบรมราโชบาย เพื่อให้ข้าราชการตลอดประชาชน รู้เห็น

วิธีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยทางอ้อม พระยานคร
ราชเสนีกได้มีโอกาสดำเนินงานที่สนองพระเดชพระคุณ ใน
ดุสิตธานีด้วยหลายอย่าง จนตลอดอวสานแห่งการนั้น

ยศบันดาศักดิ์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ได้รับพระราช
ทานโดยลำดับดังนี้

(๑) พุทธจักายน พ.ศ. ๒๔๕๑ เหรียญรัชมังกลาภิเชกเงิน

(๒) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ยศอำมาตย์ตรี ยศมหาด
เล็กชั้นหุ้มแพร บันดาศักดิ์ นายหัตถ์บำเรอ หุ้มแพรพิเศษ

(๓) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เข็มข้าหลวงเดิม (รัชกาล
ที่ ๖) เหรียญบรมราชาภิเชกเงิน เหรียญราชรุจิเงิน เหรียญ
รัตนภรณ์ชั้นที่ ๕

(๔) ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญดุษฎีมาลา เข็ม
ศิลปวิทยา

(๕) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เหรียญที่ระลึกแสดงตำนาน
เสือป่า

(๖) พุทธจักายน พ.ศ. ๒๔๕๖ เหรียญ ว. มงกุฎ

(๗) ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เสด็จอักษรพระปรมาภิรัช
ว.ป.ร. ทองลงยา

(๘) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ตราเบญจมาภรณ์ช้างเผือก
ชั้นที่ ๕

(๙) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เดือนบันดาศักดิ์เป็นพระ

ศรวิกรมมัทย

(๑๐) พฤษจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ เลื่อนยศเป็นเสวกโท

(๑๑) เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ เลื่อนยศเป็นเสวกเอก

(๑๒) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ตราจตุรตถาภรณ์ช้างเผือก

ชั้นที่ ๔

(๑๓) มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ตราตริตาภรณ์มงกุฎสยาม

ชั้นที่ ๓

(๑๔) มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๑ เข็มอักษรพระปรมาภิไธย

ว.ป.ร. ทองลงยาชั้นที่ ๓

(๑๕) เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ เลื่อนบันดาศักดิ์เป็น

พระยาราชนา

(๑๖) พฤษจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๒ ตราตติยจุลจอมเกล้า

วิเศษ ไต้ทอง กาทอง

(๑๗) ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ เปลี่ยนราชทินนามเป็น

พระยานครราชสีมา

(๑๘) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ตราตริตาภรณ์ช้างเผือก

ชั้นที่ ๓

(๑๙) พฤษจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๕ เหรียญบรมราชาภิเษก

เงิน (ในรัชกาลที่ ๗)

พระยานครราชสีมาได้ทำการสมรสครั้งแรก กับ ถนอม
สิงห์เสนี บุตรีพระหม่อมสมาหาร (เพิ่ม สิงห์เสนี) เมื่อวันที่

ที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๑ มีบุตรหญิงด้วยกันคนหนึ่ง คือ นัตตา สิงห์เสนี คุณหญิงถนอม ขณะนั้นยังเป็นคุณหญิงราชเสนาได้ป่วยลงและถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓

มาภายหลังพระยานครราชเสนีได้ทำการสมรส กับ เจ้า สิงห์เสนี บุตรพระยาประเสริฐสุนทราศรัย (กระจาง สิงห์เสนี)

พระยานครราชเสนี มีบุตรธิดากับภรรยาอื่นอีกคือ

๑. นายสุขเกษม สิงห์เสนี
๒. นางอนุสรณทิกิจ (ประสนีย์)
๓. นางสาวศรี สิงห์เสนี

พระยานครราชเสนี เป็นผู้มีปสาทะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอันแท้จริง นอกจากได้อุปสมบทเป็นภิกษุตามศรัทธาแล้ว ยังนิยมในสัมมาปฏิบัติ มีทานบริจจาคเป็นต้น แม้สาธารณกุศลอื่น ๆ ก็ได้บำเพ็ญอยู่มิได้ขาด ยังเป็นผู้ตั้งอยู่ในความจงรักภักดีต่อ ชาติ, ศาสนา, มหากษัตริย์, นอกจากนี้ยังมีนิสัยโอบอ้อมอารี เพื่อแผ่แก่ญาติมิตรเป็นอย่างดียิ่ง แม้มิผู้เข้ามาขอความอนุเคราะห์ ก็มีได้ละเลย ได้เฝ้ากุศลอุดหนุนไปตามฐานานุรูปอยู่เนืองนิตย์ เรียกได้ว่าเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวางหาได้ยาก ผู้ที่ได้สมาคมคุ้นเคยกันกับพระยานครราชเสนี ย่อมเป็นพระยานอันดีในเรื่องเช่นนี้

พระยานครราชเสนี (เริ่มป่วยมาแต่วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๒) ป่วยเป็นโรคเส้นโลหิตในสมองแตก มีอาการ

หนักมากกลายเป็นอัมพาตอย่างแรง แพทย์ผู้สามารถหลายนาย ได้พยายามรักษาพยาบาลอยู่นาน อาการจึงค่อยทุเลาขึ้นเป็นลำดับ จนพ้นอันตราย นับว่าหายได้ตอน ๑ แต่ก็ทำให้พูดไม่ได้ มือ แขน ขา ซักข้างขวาพิการเสียไปทั้งแถบ ใช้การไม่ได้ทีเดียว จะลุกเดินก็ต้องมีคนช่วยพยุง แต่อาศัยการรักษาพยาบาลเป็นอัน ดิ ทั้งพระยานครราชสีมาชอบนั่งรถยนต์เที่ยวไปตามถนนเพื่อ เปลี่ยนอากาศในเวลาบ่ายเนืองๆ ด้วย น่าจะเนื่องจากเหตุอัน หนึ่ง เป็นเครื่องช่วยให้มีชีวิตยืนยาวมาจนวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐ คล้ายวันเกิดทางจันทรคติ ในปีนี้ได้บำเพ็ญกุศลตามที่เคย กระทำมาทุกปี และเพื่อฉลองพระพุทธรูป ซึ่งได้หล่อขึ้น ในคราวนี้ เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ปางมารวิชัยหน้าตัก กว้าง ๒ ศอกคืบ ลมรักปิดทอง งานมีส่วนสดสมพุทธ ลักษณะ พระยานครราชสีมามีความเลื่อมใสศรัทธามาก มีความจำนงอยู่ว่า เมื่อทำการฉลองเสร็จแล้วจะอัญเชิญไป ประดิษฐานไว้เป็นพระประธาน ในพระอุโบสถวัดหลวง อำเภอสหัสเกศ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ ยังไม่ มีพระประธาน งานพิธีได้เริ่มเมื่อเย็นวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พระสงฆ์ ๑ รูปเจริญพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้นเวลา ๑.๐๐ น. วันที่ ๒๕ ถวายอาหารบิณฑบาต พระสงฆ์มาพร้อมกันแล้ว พอจะลงมืออัญเชิญเทียนบูชา พระยานครราชสีมากำลังนั่งพิจารณา

พิเคราะห์พระพุทธรูปอยู่ด้วยปลาตะเลื่อมใสอันแรงกล้า ก็
พะเอิญป่วยเป็นลม เส้นโลหิตในสมองแตกอีกเป็นครั้งที่ ๒ โดย
ปัจจุบันทันด่วน แพทย์ผู้เชี่ยวชาญ พระสงฆ์, และบรรดา
ญาติมิตร ที่มาชุมนุมกันณที่นั้น ได้ช่วยกันพยายามแก้ไขจนสุด
ความสามารถอาการหายคลายไม่ เริ่มป่วยเวลา ๗.๑๕ น. ถึง ๗.๓๐
น. รวมเวลาประมาณ ๑๕ นาทีเท่านั้น ก็ถึงอนิจจกรรม

เหตุวิปโยคอันเกิดขึ้นในปัจจุบันทันด่วนทั้งนี้ ย่อมเป็น
ที่เศร้าสลดอาลัยแก่ญาติมิตร และผู้ที่คุ้นเคยอย่างยิ่ง การ
บำเพ็ญกุศลสำหรับวันเกิดก็เลยกลายเป็นบำเพ็ญเมื่อวันมรณะ
ด้วย แต่ก็เป็นการมหัศจรรย์อย่างหนึ่งที่ความมรณะของพระยา
นครราชเสนีได้บังเกิดขึ้นฉะพะหน้า พระพุทธรูป พระธรรม
พระสงฆ์ โดยพร้อมมูล และในขณะที่มีใจฟ่องแผ้ว เต็มไป
ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา อันถือว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญ
ยิ่ง ยากที่จะจักได้พบเห็น เชื่อว่าพระยานครราชเสนีคงจักได้
บรรลุสุคติภูมิโดยแน่แท้

พระยานครราชเสนี ชาติะวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๕
มรณะวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐ อายุครบ ๕๕ ปีบริบูรณ์
(ทางจันทรคติ) ได้รับพระราชทานน้ำอาบศพ และหีบทองลาย
ก้านแย่งเป็นเกียรติยศ.

สำนักหอสมุด

มูลเหตุสงครามไทยกับญวน

ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์

ไทยกับญวนตอนใต้มีดินแดนเขมรแซงกอบู่ในระหว่างกลาง
เขมรเป็นแต่ประเทศน้อย ต้องยอมเป็นเมืองออก ส่งบรรณา-
การแก่ไทยและญวนทั้งสองฝ่ายมาช้านาน แต่เขมรนับถือไทย
ยิ่งกว่าญวน เพราะถือศาสนาและมีขนบธรรมเนียมอย่างเดียวกัน
ความยุ่งยากที่เกิดแก่เขมรเนื่อง ๆ นั้น เนื่องมาแต่เหตุที่พวก
เขมรมักประทุษร้าย และรบพุ่งกันเอง ด้วยเรื่องชิงอำนาจกัน
บ่อย ๆ พวกเขมรก็ไปขอกำลังประเทศใหญ่อีกฝ่ายหนึ่งมา
ป้องกัน เมืองเขมรจึงคล้ายกับสมรภูมิจะหว่างไทยกับญวนมา
แต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรี ไทยช่วยอุปการะให้เขมรสงบ
ราบคาบ และสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี
ก็มาขึ้นแก่ไทยแต่ฝ่ายเดียว

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ครั้นรัชกาลที่ ๑ ตอนต้น
ไทยช่วยหนุนบำรุงทั้งเขมรและญวน ทางไมตรีระหว่างไทยกับ
ญวนสนิทสนมดีมาก ครั้นตกมาในตอนปลายรัชกาลที่ ๑ นั้นเอง

ญวนมีอำนาจมาจนอย่างเดิม ช่วยหนุนบำรุงเขมรร่วมมือกับไทย และได้มาขอเอาเมืองพุทไธมาศของไทย ไปไว้ในอาณาจักรญวนด้วย ไทยก็อ่อนผันเพื่อเห็นแก่ทางพระราชไมตรี

บังเอิญเมื่อเริ่มรัชกาลที่ ๒ ไทยกับพม่าเกิดรบกันขึ้นอีก มีท้องตราส่งไปจากกรุงเทพ ฯ ให้เขมรเกณฑ์กองทัพมาช่วยรบพม่า พวกขุนนางเขมร (ซึ่งโดยปกติปราศจากความสามัคคีกันอยู่แล้ว) เกิดแตกกันเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งซึ่งไทย เห็นว่าไม่ควรทำตามท้องตรา ถ้าไทยเอาผิด ก็ควรไปพึ่งญวน อีกพวกหนึ่งชอบไทย เห็นว่าควรเกณฑ์กองทัพมาช่วยตามท้องตรา สมเด็จพระอุทัยราชา (บางแห่งเรียกว่า สมเด็จพระอุทัยธรราช พระนามเดิมว่า นักร้องจันท) เข้าด้วยพวกซึ่งไทย ให้จับขุนนางที่เป็นหัวหน้าพวกนิยมไทยไปฆ่าเสีย สมเด็จพระมหาอุปโยราช (นักร้องอ้อม) อนุชาสมเด็จพระอุทัยราชา เป็นหัวหน้าพวกนิยมไทยอยู่ในเวลานั้น ตกในทีคับขันจึงหนีเข้ามาในกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้เจ้าพระยาบวรราชนายกกองทัพออกไปเมืองเขมร สมเด็จพระอุทัยราชาก็หนีลงไปพึ่งญวนที่เมืองไซ่ง่อน แต่นักร้องจันท ซึ่งเป็นอนุชาก็เล็ดของสมเด็จพระอุทัยราชา มาเข้ากับไทย เมื่อเกิดเหตุขึ้นครั้งนั้น พระเจ้าเวียงคือนามบาลองเห็นได้ช่องก็แต่งราชทูตให้เชิญพระราชสาส์นเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ในพระราชสาส์นใช้ถ้อยคำอ่อนหวานเป็นทางไมตรี แต่ส่วนข้อความนั้นอ้างว่า

เพราะเมืองเขมรเคยพึ่งไทยและญวนมาแต่ก่อน พระเจ้า
กรุงสยามเหมือนเป็นบิดา และพระเจ้าเวียดนามเหมือนเป็น
มารดาของเจ้ากรุงกัมพูชา บัดนี้สมเด็จพระอุทัยราชามีความผิด
ต่อบิดา ไปอ้อนวอนให้มารดาช่วยขอโทษ ก็มรรที่จะทอดทิ้ง
เสียได้ จึงมีพระราชสาธมาขอพระราชทานโทษ และขอให้
สมเด็จพระอุทัยราชาได้ครองกรุงกัมพูชาตามเดิม ก็ในเวลานั้น
ไทยกำลังเตรียมสู้ศึกพม่า ไม่อยากจะให้เกิดเป็นอริขึ้นกับ
ญวนอีกฝ่ายหนึ่ง จึงต้องจำยอมให้สมเด็จพระอุทัยราชากลับ
ขึ้นมารครองเมืองเขมรดั่งเก่า แต่นั่น เมืองเขมรก็ไปฝากฝ่าย
อยู่กับญวน เป็นแต่ถึงกำหนดศึกสงครามราชบรรณาการเข้ามา
กรุงเทพ ฯ ครั้นพระเจ้าเวียดนามยาลงถึงวงศ์ ถึงรัชกาล
พระเจ้าเวียดนามมินมาง ราชบุตร ซึ่งได้รับรัชทายาท ญวน
ก็คิดเผ้ออำนาจต่อเข้ามาในเมืองเวียงจันท่อีกทางหนึ่ง

พอขึ้นรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ พระเจ้าอนุวงศ์
เวียงจันท่อเป็นกบฏขึ้น ด้วยญวนอดหนุน ถึงต้องรบพุ่ง
ปราบปรามเป็นการใหญ่ ครั้นพระเจ้าอนุวงศ์เวียงจันท่อแพ้หนี
ไปพึ่งญวน พระเจ้าเวียดนามมินมางก็มีพระราชสาธเข้ามาว่ากล่าว
ขอโทษพระเจ้าอนุวงศ์ เหมือนครั้งเรื่องเมืองเขมรในหนหลัง
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขัดเคืองญวน ไม่
ยอมอนุโลมตาม โปรดให้ปราบปรามพวกกบฏเวียงจันท่อจน
ราบคาบ ทางไมตรีระหว่างไทยกับญวนก็หมองหมางกันแต่นั้นมา

ฝ่ายไทย เมื่อเสร็จการปราบกบฏเวียงจันทน์แล้ว พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์ ต้นสกุลสิงหนเสนี) ที่สมุหนายก ออกไปตั้งระวางเหตุ
การณ์อยู่ที่เมืองพิศอบองเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ (จ. ศ. ๑๑๕๔) ต่อ
นั้นไปเป็นเอกสารแสดงเรื่องราวในบั้นแต่บางส่วน (เพราะเอก
สารที่ได้มาชำไม่บริบูรณ์)

ฉบับที่ ๑

ตราตอบเมืองปราจีนบุรีให้จัดซื้อข้าว

เตรียมไว้ ๕๐๐ เกวียน

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาประจำทัพ หลวง
 ขจรบัตร์ กรมการ เมืองปราจีน ด้วยบอกเข้าไปว่า เจ้าพระยา
 บดินทรเดชา ที่สมุหนายก สั่งให้พระยาราชนิกุล มีหนังสือ
 มาถึงพระยาภิรมย์ราชา พระยาประจำทัพ ว่าขอราชการเมือง
 ระสือซึ่งพระยาวิเศษสุนทรมีหนังสือมาแต่ก่อนว่า พระยาพิบูลย์
 ยกกองทัพมาตั้งอยู่ด่านกระพงปรักคน ๑๐๐๐ แล้วพระยามหา
 เสนา พระยานรินทร์ จะยกมาอีก จึงให้พระยาภิรมย์ราชาคุม
 เลกเมืองปราจีน เมืองกบินทรบุรี เมืองประจันตคาม เมือง
 นครนายก ๕๐๐ คน กับปืนคาบศิลา ๔๐๐ บอก ยกตาม
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก ออกไป ครั้นข้าหลวง
 เจ้าเมือง กรมการ แต่งให้หลวงเพ็ชรบริบาล ออกไปสืบ
 เถึงแขวงเมืองโพธิ์สัตว์ หาพบกองทัพพระยาพิบูลย์ และ
 กองทัพพระยาพระเขมร ยกมาไม่ พบแต่เขมรมารักษาด่านทาง
 ลาดตระเวนคน ๑๐๐ เศษ ข้าราชการสงบอยู่ ให้แต่พระยา
 ภิรมย์ราชาคุมเลกทะเลย ขึ้นไปช่วยปลุกเร้านครวัดเมืองอรุณ-
 ประเทศ ให้พระยาประจำทัพอยู่จัดซื้อข้าวณแขวงเมืองปราจีน
 เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก มาตวงขึ้นนางไว้ณเมืองปราจีน

ให้^๒ได้ ๕๐๐ เกวียน^๕นั้น ได้นำเอาหนังสือ^๔บอกชนกราบบังคมทูล
 พระกรุณาทราบได้^๑ฝ่าละออง ฯ แล้ว ทรงพระกรุณาตรัส^๔เห็นอ
 เกลา^๑ฯ สั^๒งว่า การ^๑ระเบียบอาหารทางเมืองปราจีน^๕นั้น จะต้องจัด
 แจก^๑ตระเตรียมเอา^๑เม็ดข้าว^๒ใส่^๒ยัง^๒ฉางไว้^๒ให้^๒มาก จะได้^๒แจก^๒จน^๒เลี้ยง
 ครอบ^๑ครวเมืองโพธิสัต^๑ว์ ทั้งจะได้^๒สำหรับ^๒เอา^๒ไว้^๒ใช้^๒ราชการด้วย
 ด้วย^๒ราชการทางเมือง^๑เขมร^๑ครั้ง^๒นั้น^๒ถึง^๒จะ^๒ไม่มี เมื่อ^๑หน้า^๑คง^๑จะ^๑มี
 ราชการ^๑สัก^๑ครั้ง^๑หนึ่ง^๑เป็น^๑แน่ จะ^๑ไว้^๑ใจ^๑กับ^๑การ^๑ระเบียบ^๑อาหาร^๑หา
 ได้^๑ไม่ ให้^๑พระยา^๑ประชา^๑ชีพ^๑เร่ง^๑รัด^๑จัด^๑ซื้อ^๑ข้าว^๑แขวง^๑เมือง^๑ปราจีน
 เมือง^๑ฉะ^๑เชิง^๑เทร^๑ เมือง^๑นคร^๑นายก ขน^๑ถ้าย^๑มา^๑ใส่^๑ฉาง^๑ไว้^๑ณ^๑เมือง
 ปราจีน^๑ให้^๑ได้^๑จ^๑ม^๑าก ถ้า^๑พระยา^๑ประชา^๑ชีพ หลวง^๑ยกร^๑บ^๑ัต^๑ร กรมการ
 จัด^๑ซื้อ^๑ข้าว^๑ได้^๑เท่า^๑ใด ให้^๑บอก^๑จ^๑ำนวน^๑ข้าว^๑เข้า^๑ไป^๑ให้^๑แจ^๑ง อน^๑ึ่ง
 โปร^๑ต^๑เกลา^๑ ฯ ให้^๑จ^๑ม^๑น^๑น^๑เทีย^๑ร^๑พิ^๑ทักษ์ ถือ^๑ตรา^๑ตอบ^๑ออก^๑ไป^๑ถึง
 เจ้า^๑พระยา^๑บ^๑ดิน^๑ทร^๑เดชา ที่^๑สมุ^๑หนาย^๑ก ถ้า^๑จ^๑ม^๑น^๑น^๑เทีย^๑ร^๑พิ^๑ทักษ์
 ออก^๑มา^๑ถึง^๑เมือง^๑ปราจีน^๑แล้ว ก็^๑ให้^๑พระยา^๑ประชา^๑ชีพ^๑ข้า^๑หลวง หลวง
 ยกร^๑บ^๑ัต^๑ร กรมการ จัด^๑แจ^๑ง^๑มา^๑และ^๑คน^๑ส่ง^๑จ^๑ม^๑น^๑น^๑เทีย^๑ร^๑พิ^๑ทักษ์
 ออก^๑ไป^๑โดย^๑เร็ว ถ้า^๑ส^๑บ^๑ไป^๑เมื่อ^๑หน้า ข้า^๑หลวง เจ้า^๑เมือง กรมการ
 เมือง^๑พระตะ^๑บอง^๑จะ^๑แต่ง^๑ผู้^๑ใด^๑ถือ^๑หนังสือ^๑บอก^๑มา^๑แจ้ง^๑ราชการ^๑ณ^๑กรุง
 เทพ ฯ และ^๑จะ^๑กลับ^๑ออก^๑ไป ก็^๑ให้^๑พระยา^๑ประชา^๑ชีพ ข้า^๑หลวง
 หลวง^๑ยกร^๑บ^๑ัต^๑ร กรมการ จัด^๑แจ^๑ง^๑ส่ง^๑ผู้^๑ใด^๑ถือ^๑หนังสือ^๑บอก และ^๑ผู้^๑ถือ
 ท้อง^๑ตรา^๑ไป^๑มา^๑โดย^๑เร็ว อย่า^๑ให้^๑ค้าง^๑ชา^๑อยู่^๑แต่^๑ทุ^๑ม^๑หนึ่ง^๑โมง^๑หนึ่ง^๑ได้

หนังสือ^๑มา^๑ณ^๑วัน^๑อ^๑ังคาร เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ป^๑มะ^๑โรง

จัตวาศก

วันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก ได้ส่งตราให้
ให้จมนมนเทียรพิทักษ์ ปลัดกรมพระตำรวจพระราชวังบวรถือไป

ฉบับที่ ๒

ตราตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

เรื่องพระยาพิบูลย์ยกมาติดตามพระยาสังคโลก ฯ

ข้าฯ พระยามหาอำมาตย์ฯ ขอกราบเรียนมาให้ทราบ
ด้วยอยู่วันเดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ จมนมนเทียรพิทักษ์ถือ
หนังสือบอก ฯ พล ฯ สมุหนายกบอกส่งต้นหนังสือข้าหลวง
เจ้าเมืองกรมการเมืองพระตะบอง ต้นหนังสือพระฤทธสงคราม
พระรามรณรงค์ พระยาวิเศษสุนทร เข้าไปว่า พระยาวิเศษสุนทร
ซึ่งออกไปอยู่รักษาด่านกระพงปรัก็มีหนังสือมาว่า แต่งให้ขุนมหา
ภักดีไปลาดตระเวนพบกองตระเวนพระยาพิบูลย์ บอกว่าพระยา
พิบูลย์จะยกมาตั้งคอยพระยาสังคโลกอยู่ด่านกระพงปรั ถ้าไม่ส่ง
พระยาสังคโลกออกไปจะขอทางเข้ามาตามพระยาสังคโลก ว่า
พระยามหาเสนาจะยกมาทางสมอแเกร ว่าพระยานรินทร์จะยกมา
ทางด้านฉนวน ว่าเจ้าเมืองครองจะมาตั้งอยู่ด้านพะเนา ครั้นเพล
บ่ายเห็นกองทัพพระยาพิบูลย์ยกมาประมาณ ๑๐๐๐ มาตั้งอยู่
ห่างพระยาวิเศษสุนทร ๖๐ เส้นเศษ ฯ พล ฯ สมุหนายกจะยก

เลื่อนออกไปอยู่เมืองมณฑลบุรี จะจัดแจงราชการและเร่งรัด
 ครอบครัวยุให้เดินเข้ามา ครั้นวันเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ นาย
 ขจรใจภักกรมมาซึ่งคอยอยู่เมือง... (ลบ)... ..นายก ถู
 หนึ่งสัปดาห์ ๗ วัน ๗ สมุหนายกบอกส่งหนังสือข้าหลวงเจ้าเมือง
 กรมการเมืองพระตะบอง คำให้การหลวงเพ็ชรบริบาลเข้าไปว่า
 ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการเมือง แต่งให้หลวงเพ็ชรบริบาลออกไป
 ไปสืบราชการ พระยาราชนายก พระเมือง ซึ่งอยู่ด่านสมอแครง
 พระยาวิเศษสุนทรซึ่งอยู่ด่านกระพงปรัก ให้คนไปกับหลวง
 เพ็ชรบริบาลออกไปสืบ พบเขมรมาลาดตระเวนอยู่นอกด่าน
 กระพงปรักออกไปพวกหนึ่งคนประมาณ ๒๐ คน หลวงเพ็ชร
 บริบาลเลยออกไปถึงด่านลงกรวยแขวงเมืองโพธิสัตว์ พบปลัด
 เมืองลาดปะเอีย มาตั้งชุมนุมรักษาด่านอยู่คนประมาณ ๑๐๐
 ได้พูดจาถกกับหลวงเพ็ชรบริบาล ๆ ถาถึงพระยาพิบูลย์ พระยา
 มหาเสนา พวกเขมรบอกว่าพระยาพิบูลย์พระยามหาเสนา
 พระยาแสนซึ่งตั้งอยู่ณบ้านจายอยู่ ครั้นหลวงเพ็ชรบริบาลกลับมา
 พระยาราชนายก พระราชรัษฎมหนึ่งสัปดาห์ว่า ทางด่านสมอแครง
 ด่านฉนวนราชการสงบอยู่ ๆ ข้า ๆ ได้นำเอาหนังสือบอกทั้งสอง
 ครั้งขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แล้ว ทรง
 พระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ความซึ่งพระยาวิเศษสุนทร
 บอกมาว่าพระยาพิบูลย์ยกมาตั้งอยู่ห่างกับพระยาวิเศษสุนทรทาง
 ๖๐ เส้น แล้วพระยามหาเสนา พระยานรินทร์ เจ้าเมืองกรวง

ภาพแสดงการล่ำเลียงกองทัพ

สำนักหอสมุด

จะยกมาทางด้านสมอแครง ด้านฉนวน ด้านพะเนา ความ^{๕๕}ทงน
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงเคลงพระทัยอยู่ ด้วยพระยาราช
 นายก พระเมื่อง พระราชรัถย์ ก็ออกไปอยู่รักษา^{๕๕}ด้านทางต่อเคียง
 กันกับพระยาวิเศษสุนทร ก็หาได้มีหนังสือบอก^{๕๕}ขอราชการเข้ามา
 ประการใดไม่ จึงโปรดเกล้า ฯ ดำรัสถาม^{๕๕}จมนมนเทียรพิทักษ์
 ว่าราชการซึ่งพระยาวิเศษสุนทรบอกมา^{๕๕}ทงน เจ้าพระยาบดินทร
 เดชา ที่สมุหนายก และข้าหลวงเจ้าเมืองกรมการเมืองพระ
 ตะบองเห็นความประการใด จมนมนเทียรพิทักษ์กราบทูลพระ
 กรุณาว่า ยังหา^{๕๕}เชื่อเอาหนังสือพระยาวิเศษสุนทรเป็น^{๕๕}แน่นอน
 ที่เดียวไม่ แต่เป็นข่าวที่พิสีกักจัดแจงกองทัพยกเพิ่มเติมออกไป
 ยังแต่งให้คนออกไปสืบ^{๕๕}อยู่นั้น พระยาวิเศษสุนทรคนนั้น^{๕๕}เป็นคน
 ขลาดเบาความไม่ไต่เลียงไต่สวนให้^{๕๕}แน่นอน เชื่อเอาแต่ถ้อยคำ
 ขุนมหาภักดี พระยาวิเศษสุนทรต้น^{๕๕}ตักใจมีหนังสือเข้ามา พระยา
 เสนาภูเบศ พระยารามกำแหง หลวงราชเสนา ข้าหลวง พระยา
 อภัยภูเบศ กรมการ แต่งให้หลวงเพ็ชรบริบาลออกไปสืบ^{๕๕}ถึง
 ด้านสมอแครง ด้านฉนวน ด้านกระพงปรัก ไม่พบพระยาพิบูลย์
 และกองทัพเขมรที่^{๕๕}แห่งใด พบแต่เขมรมาอยู่รักษา^{๕๕}ด้านลงกราย
 ๑๐๐ คน ได้^{๕๕}พุดจากับเขมรรักษา^{๕๕}ด้าน บอกว่าพระยาพิบูลย์
 พระยามหาเสนาอยู่^{๕๕}บ้านจายอยู่ ตามความ^{๕๕}ซึ่งบอก^{๕๕}เข้าไปแต่^{๕๕}ครั้ง
 ก่อน ความ^{๕๕}อันนั้นโปรดเกล้า ฯ ว่า ซึ่งพระยาพิบูลย์ พระยามหา
 เสนามาติดตามพระยาสังคโลก ยัง^{๕๕}ตั้งอยู่^{๕๕}ที่บ้านจายอยู่^{๕๕}แขวงเมือง

โพธิสัตว์นั้น องค์จันทน์ไขมาหรือญวน จะกดขี่ให้มาโดยร้ายดี
 ประการใดก็ยังหาความแน่นอนไม่ ถ้าเขมรพวกที่มาติดตาม
 พระยาสังคโลก ทำองอาจล่วงเกินเข้ามาประการใด ข้าหลวงอยู่
 ที่เมืองพระตะบองก็หลายคน เจ้าเมืองกรมการเมืองพระตะบอง
 ของเราก็พร้อมพร้อมอย่าให้ลดดีให้เขมรล่วงเกินเข้ามาได้ ได้
 ที่ทำแล้วก็ให้ทำให้นั่น ถ้าเขมรแตกถอยหนีไปที่ใดกองทัพยก
 ติดตามเข้าเต็มลงไป เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก เห็น
 การจะทำได้เพียงใด ก็ให้ทำเอาให้ได้แต่เพียงนั้น อย่าให้เสีย
 คิดอ่านเอาผู้คนมาใส่บ้านใส่เมือง ให้เป็นกำลังรพลของเรา
 อีกให้ได้ให้มาก ถ้าราชการผันแปรประการใดก็จะโปรดให้
 ราชการกรพลเพิ่มเติมออกมา ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่
 สมุหนายกใช้สอยอีก พระยาเพชรพิชัยก็ได้ให้เตรียมผู้คนไว้
 พร้อมคอยฟังราชการอยู่ณกรุงเทพ ฯ แล้ว ถ้าเขมรชงมาติดตาม
 พระยาสังคโลก มาว่ากล่าวพูดจาแต่โดยดี ก็ให้พูดจาโต้ตอบ
 ตามทำนองความโดยดี อย่าเพ่อไปทำกับเขมรเข้าก่อนเลย ถึง
 ว่าราชการครั้งนั้นเป็นที่ทำหนักรุนก็จริง แต่ยังหาพอพระทัยจะ
 ให้ทำไม่ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก จัดแจงครอบ
 ครว้ผ่อนปรนเข้ามาตั้งเข้าเรือนเสียให้สำเร็จ ตามซึ่งทรงพระราช
 ดำริดำรัสสั่งเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก ออกมาแต่เดิม
 ที่บ้านเมืองใดมีเสบียงอาหารอยู่ พอจะพักครอบครว้อาศัย
 เสบียงอาหารไว้ได้บ้างมากน้อยเท่าใด ก็ให้ผ่อนปรนเอาไว้ให้พอ

กับเสบียงอาหาร อย่าให้ครอบครัวอดอยาก จะเอานาเมืองอรุณ
ประเทศได้เท่าใด ก็ให้เอาเข้ามาจัดแจงเข้าเรือนให้ครอบครัว
นายไพร่อยู่ให้เป็นพวกภูมิถิ่นถนันทน์ทำไร่นา ให้ท่นบำรุงพระยา
สังคโลก พระยาพระเขมรและครอบครัวให้เร่งเร้า ให้กสิศัพท์
เลื่องญาปรากฏออกไปว่าครอบครัวได้เข้ามาอยู่เย็นเป็นสุข กับให้
จัดหาเข้าเสบียงไว้ที่เมืองอรุณประเทศ ให้พ่อครอบครัวรับพระ
ราชทานตลอดปี กว่าครอบครัวจะทำไร่นาได้ ที่เมืองพระตะบอง
ก็ให้จัดซื้อเขาสินไว้สำหรับราชการ และที่เมืองปราจีนบุรีก็ได้มี
ตรากำชับมาถึงพระยาประจักษ์พ ให้จัดซื้อข้าวขนฉางไว้ให้ได้อ่าง
มาก ตามหนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มีเข้ามา
แจ้งพระยาประจักษ์พ

ขอเรียนมาฉวันจันทร์เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ บมะโรงจัตวา
ศก (พ.ศ. ๒๓๗๕)

ร่างตรา^๕ท่านเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ท่านปลายเชือก
หลวงศรีเสนา ทำเอากราบเรียน ฯ พณ ฯ โภษาธิบดีแล้ว

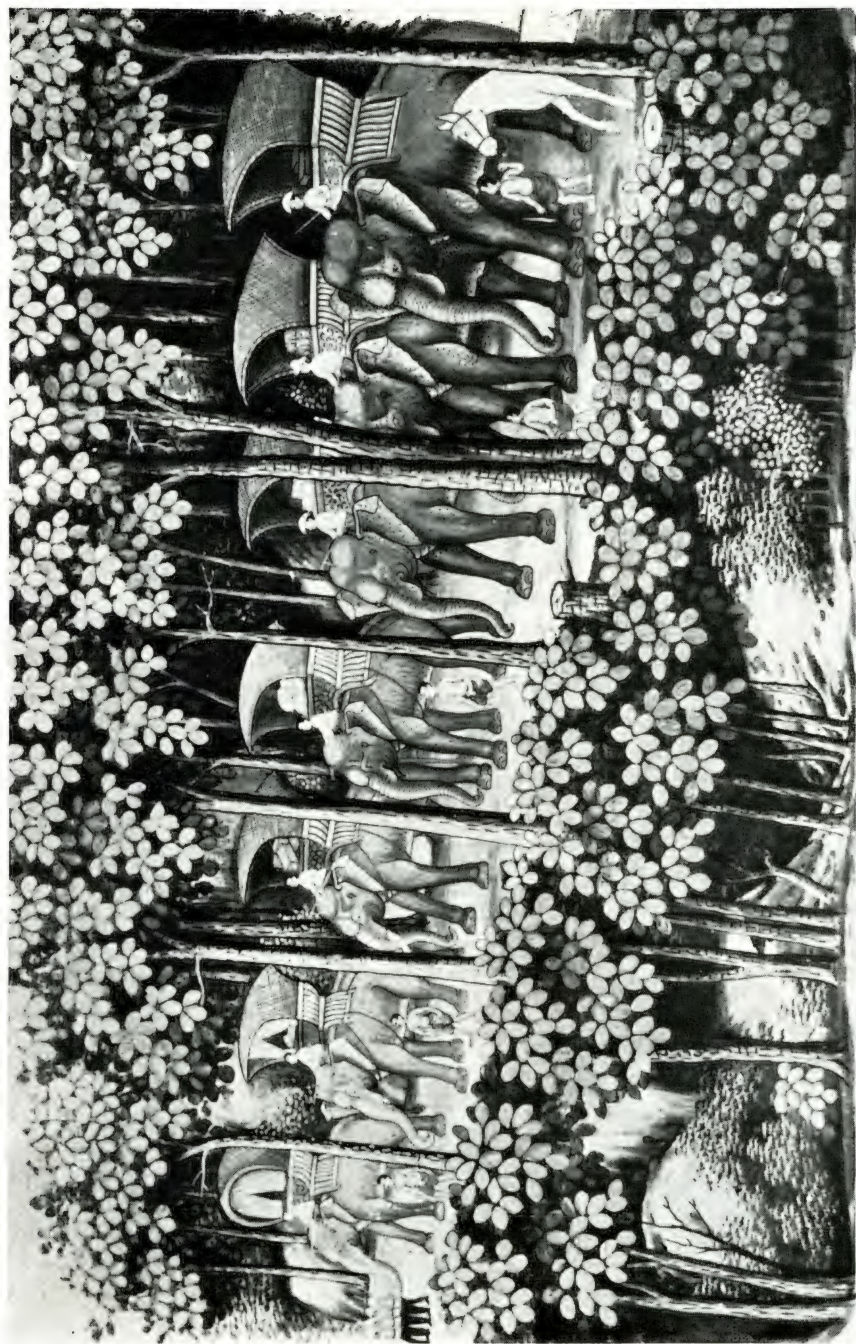
ฉวันเดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ เพลา ๒ ท่มเศษ เสด็จออก
ณพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย ท่านเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ
เอาร่างตรา^๕กราบทูลพระกรุณา ให้หลวงศรีเสนาอ่านทูลเกล้า ฯ
ถวาย มีพระราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ตกแพร่กลุ่บข้าง วง
กาเสียบ้าง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้^๕มีไปตามร่าง
นเกิด

วันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำปีมะโรงจัตวาศก ไชยสงครามให้
จมนมนเทียรพิทักษ์ ปลัดกรมพระตำรวจพระราชวังบวรถือไป

เหตุการณ์ในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๗๖

ความตึงเครียดระหว่างสยามกับญวน สืบอนุสนธิมาแต่
เหตุตามที่เล่าไว้ในตอนแรกนั้น เมื่อจะสรุปให้สั้นดังปรากฏใน
กระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็
มีความสำคัญอยู่ว่า ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก ญวนขอเอาเมืองพุทไธมาศ ครั้นแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็กันเอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิ์
ของตัว มาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ (คือรัชกาลที่ ๓ ตอนต้น)
ญวนก็กันเอาเขตแดนเมืองเวียงจันทร์ไปอีกเล่า จึงเหลือที่จะ
อดทน ทอรุ่งขึ้นปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๗๖ พวกญวนที่เมืองไซ่ง่อน
เป็นกบฏต่อพระเจ้าเวียดนามมินมาง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เป็นโอกาสที่จะเอาเมืองเขมรคืน
และให้ญวนหายกำเริบเสียบ้าง จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายก เป็นแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการ
ยกทัพออกไปตีเมืองเขมร แต่เดือนเดือนอ้ายแรม ๕ ค่ำ แล้วให้
ตีหัวเมืองญวนลงไปจนเมืองไซ่ง่อน และให้เจ้าพระยาพระคลัง
เป็นแม่ทัพเรือยกไปตีหัวเมืองเขมรและญวนตามชายทะเล แล้ว

ภาพแสดงการอัญเชิญองค์พระ

ไปสมทบกับกองทัพกตเมืองไซ่ง่อนด้วยกัน พอเขมรทราบว่า
ไทยยกทัพใหญ่ออกไป สมเด็จพระอภัยราชา (นักรบคันทัน)
ก็รีบหนีออกนอกแดนเขมร เข้าไปอยู่ในความป้องกันของญวน

ส่วนทางเหนือและทางภาคอีสาน ก็โปรดเกล้าฯ ให้กอง
ทัพบกยกแยกกันขึ้นไปอีก ๓ กอง คือ (๑) กองพระมหาเทพ
และพระยาวิเศษศักดิ์ดา ยกขึ้นไปทางเมืองมหาชัย, เมืองพ้อง,
เมืองพลาน (๒) กองพระราชรินทร์ยกขึ้นไปทางเวียงจันทน์ ไป
ตีเมืองพวนบรรจบกับกองทัพฝ่ายเหนือ (๓) กองทัพฝ่ายเหนือ
เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (สมบุญ) เป็นแม่ทัพ ยกออกจาก
กรุงเทพฯ ๓ วันเดือนยชน ๖ ค่ำ เดินทางขึ้นไปทางเมืองพิชัย ไป
ตั้งรวมพลที่ปากหลาย เพื่อบรรลุขึ้นไปตีเมืองแก่งหัวฟ้าทางบก

เอกสารต่อไปนี้จะบรรยายให้เห็นความพิสดารตามสมควร
แต่เสียดายที่เอกสารได้มาไม่บริบูรณ์ ข้อความจึงมีเท่าที่ปรากฏ
ในท้องตราอย่างเดียว

ฉบับที่ ๑

ตราถึงเจ้าเมืองมุกดาหาร ทบเร่งรีบผลเร็ว ชี้แจง

บ้านใบ ตามจำนวนเกณฑ์

และชี้แจงข้อราชการบ้างเล็กน้อย

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระจันทสุริยวงศ์ เจ้าเมืองมุกดาหาร ด้วยบอกหนังสือแต่งตั้งให้ท้าวอุปฮาด ท้าวจันทชมภู ท้าวเพี้ย กุมผลเร็ว จำนวนปีมะโรงจัดवास (พ.ศ. ๒๓๗๕) หนัก ๔๘ หาบ กับขวง ๒ หาบ บ้านใบ ๒ หาบ จำนวนเกณฑ์ลงไปทุกเหล่าๆ ถวาย แล้วได้แต่งตั้งท้าวเพี้ยไปสืบราชการทางเมืองมหาชัย เมืองชุมพร เมืองพ้อง เมืองพลานเมืองๆ มิได้ขาดราชการสงบอยู่ กับว่าเพี้ยเมืองคุก ท้าวเพี้ยเมืองมุกดาหาร ซึ่งไปตกล้างอยู่ต่างเมือง พาคระอัครวิถกลับคืนมา เป็นคนมาแต่เมืองมหาชัยชายหญิงใหญ่น้อย ๒๑๕ คน มาแต่เมืองชุมพรชายหญิงใหญ่น้อย ๖๕ คน มาแต่เมืองปากคุด เมืองอุบลชายหญิงใหญ่น้อย ๑๗ คน (รวมเป็น) ๓๕๑ คน แล้วณเดือนยี่ข้างขึ้นได้แต่งตั้งให้ท้าวเพี้ยไปกวาดเอาครอบครัวเมืองมุกดาหาร ซึ่งตกล้างอยู่แขวงเมืองชุมพร เมืองพ้อง เมืองพลาน ได้มาอีก ชายหญิงใหญ่น้อย ๗๐๖ คน เข้ากัน ๑๐๕๗ คน กับว่าณเดือน ๔ ข้างขึ้นได้แต่งตั้งให้ท้าวสุว เพี้ยเซียงเหนือ ไปฟังราชการณเมืองนครพนม ได้ความว่า ณวันขึ้น ๑๔ ค่ำเดือน ๔ ญวนมีชื่อนายไพร่

๓๐ คน กับพวกเมืองมหาชัยนายไพร่ ๑๐๐ เศษ ลงมาถึง
 ทำแขก ตั้งค่ายยาวด้านละ ๑๕ วา สูง ๘ ศอก แต่พวกญวน
 มาถึงประมาณครึ่งหนึ่ง แล้วกลับคืนไปเสีย ยังประจำค่ายอยู่แต่
 พวกเมืองมหาชัย ได้ความว่าญวนให้มาตั้งอยู่ แล้วณปีมะโรง
 จัตวาศก อาณาประชาราษฎรทำไร่นาเสีย ๒ ส่วน ได้ผลส่วน
 หนึ่ง เรียกข้าวขนฉางได้แต่ ๖๐๐๐ ถึง ได้ส่งไปเมืองนครพนม
 ๑๕๐๐ ถึง จำข่าหลวงไทยลาวไปมาราชการ ๑๓๐๐ ถึง แจกจ่าย
 ครอบครัวที่ใดคนมา ๒๖๐๐ ถึง ทุกวันนักราษฎรได้รับพระราช
 ทานข้าวเจือกถอยเจือมน้อยทุกวัน นั้น ได้นำเอาหนังสือบอกขุน
 กราบบังคมทูลพระกรุณา พาท้าวอุปฮาด ท้าวจันทชมภู ท้าวเพี้ย
 เข่าเผ่าทูลละออง ฯ ทรงพระกรุณาดำรัสถามด้วยข้อราชการเมือง
 มหาชัย ท้าวอุปฮาดให้กราบทูลพระกรุณาว่า ลูกข้าเมืองมหา
 ชัยมาค้าขายพูดกันว่า ญวนให้ลาวต่อเรือทำพลึกนา เมือง
 มหาชัย ๖ ลำ ว่าจะบรรทุกครัวพระบรมมาทำแขก จึงทรงพระ
 กรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ซึ่งพระจันทสุริยวงศ์ให้ท้าวเพี้ย
 ขนไปฟังราชการที่เมืองนครพนมได้ความว่า ญวนประมาณ ๓๐
 กับลาว ๑๐๐ ลงมาตั้งอยู่ที่ทำแขก แต่ญวนนั้นกลับคืนไปเสีย
 แล้ว ความทั้งนี้เป็นความคิดญวน ด้วยญวนจะให้พระบรมพา
 ครอบครัวยังมาตั้งอยู่ที่ทำแขก พระบรมได้ให้ท้าวทั้ง พระนคร ท้าว
 เพี้ย พาครอบครัวมาแต่ก่อนหลายพวกแล้ว นายทัพนายกองซึ่ง
 รักษาเมืองนครพนม ไม่ให้ท้าวทั้ง พระนคร ท้าวเพี้ยตั้งอยู่พัก

ฝั่งข้างโน้น ท้าวทั้ง พระนคร ท้าวเพี้ย พาครอบครัวข้ามมาอยู่
 ฝั่งข้างเมืองนครพนมสิ้น ครั้นญวนจะให้พระบรมพาครอบครัว
 มา ก็กลัวนายทัพนายกองฝ่ายเราจะไม่ให้ตั้งอยู่ท่าแขก ญวน
 กับลาวเมืองมหาชัยจึงเอาผู้คนมามาก จะมาคู้ดู่ทางที่นายทัพ
 นายกองซึ่งอยู่รักษาเมืองนครพนม ครั้นมาได้พูดจาและได้
 หนังสือนายทัพนายกองไป ก็เอาความไปบอกกล่าวคิดอ่านกัน
 ญวนรู้ความที่นายทัพนายกองฝ่ายเราแล้ว จะให้พระบรมพาครอบครัว
 มาหรือจะแต่งผู้คนมาหลอกลวงประการใดอีก ก็ยังห้าม
 หนังสือบอกพระสุนทรราชวงศา นายทัพนายกองลงไปไม่ และที่
 เมืองนครพนมก็ได้โปรดมีตราให้ขุนภักดีภูมินทร์ นายกอง กอง
 ลาวเวียงจันทน์ไปแต่ก่อนว่า ถ้าญวนจะมาพูดจาด้วยครอบครัว
 เขตต์แดนประการใด สุดแต่ฝ่ายเราไม่ให้เขตต์แดนของเราถ้าย
 เดียว ถ้าญวนพาพระบรมและครอบครัวมาพูดจาแต่โดยดี การ
 ไม่ควรจะวิวาทก่อนก็อย่าเพื่อวิวาท ให้นายทัพนายกองทำดีไว้
 แต่ปาก บอกข้อราชการลงไปณกรุงเทพฯ ฯ ถ้าญวนพาพระบรม
 ครอบครัวเป็นกระบวนทัพมา การถึงจะวิวาทรบพุ่งกัน ก็ให้
 นายทัพนายกองต้านทานไว้ บอกข้อราชการไปถึงหัวเมืองที่ใกล้
 และเมืองนครราชสีมา จะได้รับยกทัพไปโดยเร็ว ช่วยกันรบพุ่ง
 รักษาเขตต์แดนไว้ กว่ากองทัพกรุงเทพฯ ฯ จะขึ้นไปถึง ความ
 แจ้งอยู่ในท้องตราซึ่งโปรดฯ ขนมาเถิงนายทัพนายกองเมืองนคร
 พนมแต่ก่อนทุกประการแล้ว แต่ซึ่งอุปหาตให้กราบทูลพระกรุณา

ว่า ญวนให้ลาวต่อเรืออยู่ที่เมืองมหาชัยว่าจะบรรทุกคร้วพวก
เมืองนคร มาตั้งอยู่ที่ท่าแขกนั้น แต่ก่อนที่เมืองมหาชัยก็หาเคย
ต่อเรือไม่ ถ้าเมื่อนญวนให้ต่อเรือจริง เห็นจะคิดราชการ ชั่งว่า
จะบรรทุกคร้วเมืองนครพนมนั้น ความหาจริงไม่ และฝ่ายพระ
จันทสุริยวงศ์อุปฮาดท้าวเพี้ย ก็ได้คิดอ่านแต่งผู้คนไปสืบสวน
เอาความให้แน่นอน การรักษาเขตต์แดนบ้านเมืองจะประมาทแก่
ราชการนั้นไม่ได้ ให้พระจันทสุริยวงศ์ อุปฮาด ท้าวเพี้ย คิดอ่าน
แต่งคนเล็ดรอดไปสืบให้รู้ความว่า ญวนให้ต่อเรืออยู่ที่แห่ง กี่
ตำบล จะเป็นเรือกี่ลำ ญวนจะคิดอ่านประการใด ให้สืบสวน
เอาความให้แน่นอนจงได้ อย่าให้มีความประมาทไว้วางใจแก่ราชการ
กับให้แต่งกองลาดตระเวนสืบสวนราชการอยู่อย่าให้ขาด ถ้าได้
ความประการใดก็ให้บอกไปถึงเมืองนครพนม และหัวเมืองที่ใกล้
ให้รู้ราชการถึงกัน จะได้ช่วยกันคิดอ่านตรึงตราราชการ กับให้
เร่งรีบบอกลงไปณกรุงเทพฯ ฯ โดยเร็วจะได้รู้ข้อราชการ ชั่งว่า
เกลี้ยกล่อมครอบครัว และแต่งคนไปขับไล่เอาครอบครัวกลับ
คนมาบ้านเมืองในบั้นโรงจัตวาศึกได้เป็นคร้ว ๑๐๐๐ เศษนั้น ก็
เป็นความชอบอยู่แล้ว แต่ครอบครัวเมืองมุกดาหารยังกระจัด
พลัดพรายไปอยู่ต่างบ้านต่างเมืองเป็นอันมาก ให้พระจันทสุริย
วงศ์อุปฮาดท้าวเพี้ย คิดอ่านเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวกลับคนมา
คงบ้านคงเมืองให้สิ้น จะได้เป็นกำลังรพลของเจ้าเมืองท้าวเพี้ย
ทั้งปวงสืบไปภายหน้า กับชั่งว่าได้จัดแจงส่งเขาไปเมืองนครพนม

๑๕๐๐ ดังนั้น นายทัพนายกองจะได้จับจ่ายราชการ และผลเร็ว
 สี่ฝง ป่านใบ จำนวนเกณท์ซึ่งส่งลงไปนั้น ได้ให้ท้าวอุปฮาดท้าว
 เพี้ยคุมไปส่ง เจ้าพนักงานซึ่งได้ผลเร็วจำนวนปีเถาะ ๑ หาบ ๕๓ ชั่ง
 ปี่มะโรง ๔๓ หาบ ๕๓ ชั่ง ๔๕ หาบ ๔๖ ชั่ง สี่ฝงหนัก ๑ หาบ
 ๖๒ ชั่ง ป่านหนัก ๒ หาบ ๑ ชั่ง รับประทานไว้แล้ว และผลเร็วจำนวน
 ปี่มะโรงยั้งค้ำ ๖ หาบ ๔๗ ชั่ง สี่ฝงค้ำ ๒ หาบ ๘ ชั่ง ป่านค้ำ
 ๕๕ ชั่งนั้น ให้พระจันทสริยวงศ์ท้าวเพี้ยจัดส่งลงไปให้ครบจำนวน
 อย่าให้ขาดค้ำล่องงวดล่องต่อไปได้เป็นอันขาด

หนังสือมาฉวันศุกร์ เดือน ๗ ขน ๑๓ คำปี่มะเส็งนักขัตตร-
 เบญจศก (พ.ศ. ๒๓๗๖)

ร่างตราท่านปลายเชือกทำ ครั้นฉวันเดือน ๗ ขน ๑๒ คำ
 เพลบาย ๆ พลน ๆ สมุหนายกว่าราชการฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ
 ได้เอาร่างตราฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ
 บ้าง แล้วส่งว่าให้ไปตามร่างฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ

ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ
 วันฉฉ ๑๔ คำเดือน ๗ ปี่มะเส็งเบญจศก ได้ส่งตราให้
 ท้าวอุปฮาดรับไป

ฉบับที่ ๒

ตราสั่งหัวเมือง เรื่องให้เจ้าพระยาธรรมา (สมบุญ) เป็นแม่ทัพ

----- (ต้นฉบับขาด) -----

... ขอให้การต้องคำนึงว่า อดเกลื่อนอาณัติเจ้าเวียงคนามคนเก่า
มีหนังสือลงมาถึงองพองายซึ่งอยู่เมืองไซ่ง่อน ให้ชักชวนพวก
องตาทูณคนเก่าคิดเป็นการกบฏขึ้น ข้างเมืองตั้งเกลื่อนน้องเกลื่อน
อาณัติได้นัดหมายให้พวกเมืองตั้งเกลื่อนคิดกบฏต่อเจ้าเวียงคนามให้
พร้อมกันกับเมืองไซ่ง่อน ครั้นองพองายรู้หนังสือแล้ว จึงชัก
ชวนजनบางเป็นजनผู้ใหญ่อยู่ในเมืองไซ่ง่อน ไปถอดเอาขุนนาง
ขององตาทูณคนเก่า ซึ่งเจ้าเวียงคนามให้จำไว้ กับคนโทษในคุก
เมืองไซ่ง่อนออกได้สิ้น คิดพร้อมใจกันจับองตาทูณเจ้าเมือง
ไซ่ง่อนคนใหม่กับขุนนางผู้ใหญ่มาเสีย แล้วเกลี้ยกล่อมได้ญวน
เข้าเพสฝรั่ง ญวนตั้งเกลี้ยกับพวกจีนเข้าด้วยเป็นอันมาก องพอง
ายกับพวกกบฏตั้งกันเป็นองแหกทูณ องหัวทูณ องเต็นทูณ อง
เสียนทอง แบ่งกันคุมกองทัพกลงมาตีเมืองล่องให้ เมืองสมถ่อ
เมืองโจดกเมืองพุทไธมาศ ตีได้สิ้นแล้ว กวาดเอาเสบียงอาหาร
เครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่ปืนน้อย ขึ้นไปไว้ในเมืองไซ่ง่อนสิ้น
ญวนที่ยังไม่เข้ากับพวกกบฏ รวบรวมไพร่พลเข้าได้ แต่เครื่อง
ศาสตราวุธปืนน้อย ยกไปตีพวกกบฏเมืองไซ่ง่อน พวกกบฏเอา
ปืนใหญ่ยิงสาครกราดออกมา พวกซึ่งเข้าข้างเจ้าเวียงคนามถูกปืน

ล้มตาย แตะกระจัดกระจาย แล้วกลับรวบรวมกันยกไป
 พวกกบฏอีก พวกกบฏแตกทุกครั้ง สู้รบกันมาแต่เดือน ๑๐
 จนถึงเดือน ๑๑-๑๒ ผู้คนตายประมาณ ๑๐๐๐๐ พวกกบฏรวบรวม
 ไฟล์พลเข้าไว้ในกำแพงเมืองไซ่ง่อนได้มาก พร้อมทั้งเสบียง
 อาหารเครื่องสาตราวุธ แล้วก็ห้ามกองทัพเมืองเวียตลงมกระทำ
 กับพวกกบฏไม่ ข้างเมืองตมเกียนนกว่ายกกองทัพลงมาเมื่อ
 เดือน ๕ ข้างชน ญวนตมเกียนนกว่ายกทัพขึ้นกับเมืองเว้ได้ ๕
 หัวเมืองแล้ว ยังรบพุ่งกันอยู่ เจ้าเวียตนามต้องรักษาบ้านเมือง
 เป็นพะว้าพะวัง ไม่ได้ให้กองทัพลงมาตีพวกกบฏที่เมืองไซ่ง่อน
 จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า จินนข้อ ๒๔ คน เป็นจันอยู่ในบ้าน
 ในเมือง ได้รู้เห็นถนัด ความเป็นแน่นอนอยู่แล้ว เมืองญวน
 เกิดการกบฏขึ้นทั้งสองฝ่าย พวกกบฏก็กำลังมาก จะรบพุ่ง
 กัน เห็นการจะยืดยาวไปอยู่ และเมืองเขมรหัวเมืองลาวฝ่าย
 แดนกรุงเทพ ฯ ญวนมาครอบงำเกียดกันเอาไว้แต่ครั้งกรุงยัง
 เป็นสกลตตพินัยอยู่กับพะม่า และครั้งเวียงจันทน์เป็นกบฏ กับ
 ครอบครวเมืองเวียงจันทน์ คราวหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ไป
 ตกค้างอยู่ตามหัวเมืองเหล่านั้นก็มาก ทรงพระราชดำริจะให้
 กองทัพไปตีคนเอาบ้านเมืองครอบครวมา คงเป็นไพร่พลข้าขอบ
 ขันธสีมากรุงเทพ ฯ ตามเดิมเหมือนแต่ก่อน แต่เห็นการ
 ยังหาเป็นทำไม่ได้ จะหนักแรงทแกล้วทหารพล จึงโปรด
 ให้ทรงรอมมา บัดนี้การได้ทั่วทั้งนี้ จะไปตีคนเอาบ้านเมืองครอบครว

ของเรามา เห็นได้โดยง่ายไม่ลำบากหนักแรง ทั้งเทศกาลนี้
 ก็เป็นฤดูแล้วอยู่แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกทัพใหญ่กรุงเทพ ฯ
 ทิ้งทัพบกทัพเรือออกไปให้พร้อมกัน และทัพบกทางเมืองพระ
 ตะบองนั้น โปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายกเป็น
 แม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการสืบทอด คุณรพลกองทัพพร้อมไป
 ด้วยนายทัพนายกอง เครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่น้อย ยกออก
 ไปคิดราชการคืนเอาเมืองเขมรแต่ณวันเดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ บ
 มะเส็ง เบญจศก (จ. ศ. ๑๑๔๕ พ. ศ. ๒๓๗๖) ฝ่ายทางเมือง
 มหาชัย เมืองพอง เมืองพลานัน ก็ได้ให้พระมหาเทพ พระยา
 วิเศษศักดิ์มาคุมกองทัพกรุงเทพ ฯ กองทัพหัวเมืองฝ่ายตะวันออก
 ออกยกกันไปแล้ว บัดนี้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมรามเป็น
 แม่ทัพคุมกองทัพกรุงเทพ ฯ ยกขึ้นมาทางเมืองพิษณุ ยกไปตั้ง
 อยู่ณปากหลาย จัดให้พระยาพิษณุ ให้กรมการ คุมกองทัพ
 เมืองพิษณุ ๕๐๐ คนยกไปเมืองหลวงพระบาง บรรจบกับกอง
 ทัพเมืองหลวงพระบาง ยกไปตีเมืองเถ่งหัวพันทั้งหก ซึ่งต่อ
 แดนเมืองหลวงพระบางทางหนึ่ง จะได้จัดกองทัพเมืองพิษณุโลก
 เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิจิตร ปากเหือง เมือง
 เพ็ชรบูรณ์ เมืองแพร่ เมืองน่าน ยกไปทางเมืองเชียงทัน
 ไปตีเมืองพวนทางหนึ่ง และทางเมืองพวนก็ได้โปรดให้พระ
 ราชรินทร์คุมกองทัพยกขึ้นไปทางเมืองเวียงจันทน์หนึ่ง ไปตีเมือง
 พวนบรรจบ กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วยแล้ว กำหนดเจ้า

พระยาธรรมมาแม่ทัพได้ยกจากกรุงเทพ ฯ ณวันเดือนขี้น ๖ คำ
 ปีมะเส็ง เบญจศก ให้พระสุริยวงษาเจ้าเมืองหล่มสักดี พระยา
 พิษณุโลก พระยาสุวรรณคโลก พระยาสุโขทัย พระพิจิตร
 พระยาพิชัย พระอนุพินาส พระยาเพชรบูรณ์ เจ้าเมืองเลย
 เจ้าเมืองแก่นท้าว กรมการคุมกองทัพเมืองพิษณุโลก ๑๐๐๐ คน
 เมืองสุวรรณคโลก ๕๐๐ คน เมืองสุโขทัย ๖๐๐ คน เมืองพิจิตร
 ๑๕๐ คน เมืองพิชัย ๕๐๐ คน ปากเหือง ๒๐๐ คน กองทัพเมือง
 เพชรบูรณ์ เมืองหล่มสักดี เมืองแก่นท้าว เมืองเลย สี่หัวเมืองเป็น
 คน ๑๓๕๐ คน ให้พร้อมสรรพไปด้วยเครื่องศาสตราวุธ โคต่าง
 ข้างมาสะเบียงอาหาร ตามท้องตราแต่ก่อน รับยกไปเข้ากองทัพ
 เจ้าพระยาธรรมมา ณเมืองพิชัย ณปากหลาย โดยเร็ว เจ้าพระยา
 ธรรมมาจะได้จัดกองทัพให้ยกไปตีเมืองพวนหัวพันทั้งหก กวาดเอา
 ครอบครัวเมืองเวียงจันทน์ ครัวหัวเมืองลาวซ่งเป็นข้าขอบขัณฑ-
 เสมากรุงเทพ ฯ ขึ้นมาให้สน จัดแจงบ้านเมืองครอบครั
 เสียให้สำเร็จในระหว่างฉนวนยังรบพุ่งกันอยู่ จะไม่ได้หนักแรง
 มือทแกล้วทหารและไพร่พล ถ้ากองทัพหัวเมืองใด ตักกวาด
 ได้ครอบครั้มา ก็จะได้อามาใส่บ้านใส่เมืองเป็นกำลังพล
 ต่อไป ถ้าและเจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพ เจ้าเมือง กรมการ
 นายทัพนายกอง ยกกองทัพขึ้นไปถึงปากหลายแล้ว ก็ให้
 จัดกองทัพเมืองพิชัย ให้พระยาพิชัยรับยกขึ้นไปคุมกองทัพ
 เมืองหลวงพระบาง ยกขึ้นไปตีเมืองแดงหัวพันทั้งหกให้ทัน

ท่งที่ และซึ่งจะยกไปตีเมืองพวนนั้น ให้หนังสือกำหนด
 วันไปถึงกองทัพพระราชวัง ซึ่งตั้งอยู่ณเมืองหนองคาย
 ให้รู้กำหนดวันกันยกไปตีเมืองพวนบรรจบให้พร้อมกัน และ
 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพยกขึ้นมาจัดแจงกอง
 ทัพยกไปตีเมืองพวน เมืองแฉะหัวพันทั้งหกครั้ง ได้มีพระ
 ราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยาธรรมมาขึ้นมาทุกประการแล้ว ให้
 เจ้าเมือง กรมการ นายทัพนายกองฟังบังคับบัญชา เจ้าพระยา
 ธรรมมาแม่ทัพจึงพร้อมมูล ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ
 อย่าให้เสียราชการไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถ้าเจ้าเมือง กรมการ
 นายทัพนายกองคุมไพร่พลยกไปไม่ทันท่งที่ จะเอาตัวเป็นโทษ
 ตามอาญาศึก ถ้าเจ้าเมือง กรมการ ได้ยกไปจากเมืองวันใด
 เป็นคนนายไพร่เท่าใด จัดให้ผู้ใดอยู่รักษามันเมืองนายไพร่มาก
 น้อยเท่าใด ให้บอกลงไปให้แจ้ง อนึ่งโปรดเกล้าฯ ให้พระยา
 ขัยบูรณ์ ถอดร่ากำหนดยกกองทัพเมืองพิชัย เมืองพิษณุโลก
 เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองแพร่ เมืองน่าน ขึ้น
 มาให้พระยาพิษณุโลก แต่งกรมการถอดร่าเมืองพิชัย เมือง
 สวรรคโลก เมืองสุโขทัย ไปส่งให้เจ้าเมืองกรมการโดยเร็ว
 แต่ตราเมืองแพร่ เมืองน่าน นั้น ให้พระยาขัยบูรณ์ถอดขึ้นไปส่ง
 ให้กับพระยาแพร่ พระยาน่าน แล้วพระยาขัยบูรณ์จะได้พูดจา
 ว่ากล่าวให้พระยาแพร่ พระยาน่าน ให้จัดแจงเสบียงอาหารไป
 ส่งกองทัพผดุงหลาย แล้วโปรดให้พระยาขัยบูรณ์อยู่ด้วยเจ้า

พระยาธรรมมาเมตต์พัฒนาหลาย จะได้จัดแจงเร่งรัดระเบียบ
อาหาร แจกจ่ายไพร่พลกองทัพ

หนังสือมาวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๘ ค่ำ จุลศักราช
๑๑๕๕ ปีมะเส็ง เบญจศก

วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก
ได้ส่งตราเร่งกองทัพเมืองพิษณุโลก เมืองพิษยเมืองสวรรคโลก
เมืองสุโขทัย เมืองพิจิตร ให้พระยาชัยบูรณ์เมืองพิษณุโลก
ถือไป

วันเดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก ได้ส่งตรา
เร่งกองทัพเมืองเพชรบูรณ์ ให้หลวงวังเมืองเพชรบูรณ์ ถือไป.

ฉบับที่ ๓

ตราถึงพระยาแพร์, พระยาน่าน

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาแพร์ พระยาน่าน
ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า มีตราขนมาแต่ก่อน
ว่า ราชการฝ่ายข้างเมืองญวนสืบได้ความทางบกทางเรือต้อง
กันว่า บุตรเจ้าเวียดนามองคัก่อนซ่งเป็นบุตรเลี้ยงองตากุญ กับ
หุมาหลาน กับบาเดินเมียองตากุญคนเก่าอยู่ที่เมืองไซ่ง่อน คิด
ชักชวนได้เงินญวน ซ่งเข้าเพศฝรั่งกับญวนแถวซ่งอยู่ในเมือง
ไซ่ง่อน เมืองบันเงะ เป็นอันมาก ให้ถอดบุตรเจ้าเมืองพุทไธ

มากับพวกจีนญวนนักโทษซึ่งต้องเวนจำออกให้เข้าด้วย จับ
 เจ้าเมืองไซ่ง่อนคนใหม่มาเสียแล้ว แต่งกองทัพไปตีเมืองสมิถ์
 เมืองล่องโฮ เมืองสะเดก เมืองพุทไธมาศ จับเจ้าเมืองกับ
 ขุนนางมาเสียเป็นหลายคน ตั้งแต่งเจ้าเมืองคนใหม่ รบกันมาแต่
 เดือน ๘ จนเดือน ๑๒ ยังหาสงบไม่ขึ้น กรุงเทพ ฯ กับกรุง
 เวียดนามเป็นทางพระราชไมตรีกัน แม้นเจ้าเวียดนามมีพระราช
 สารเข้ามาขอกองทัพ การควรจะช่วยก็จะไปช่วย ถ้าไม่ควรจะ
 ช่วยก็ไม่ช่วย ประการหนึ่งพวกกบฏได้แผ่นดินเมืองญวน พวก
 กบฏหาได้เป็นไมตรีกับกรุงเทพ ฯ ไม่ เขตต์แดนกรุงเทพ ฯ
 กับเขตต์แดนเมืองญวน ก็ต่อแดนเมืองลาวเมืองเขมรฝ่ายตะวันออก
 และทางฝ่ายเหนือต่อกันกับแดนเมืองหลวงพระบางจะไว้อใจ
 กับราชการหาได้ไม่ ให้เกณฑ์กองทัพใหญ่ณกรุงเทพ ฯ ทั้งทัพ
 บกทัพเรือ และกองทัพหัวเมืองเตรียมไว้ให้พร้อมสรรพ ถ้ามี
 ราชการกองทัพเมืองแพร์ เมืองน่าน จะได้ยกไปทางเมืองหลวง
 พระบาง บรรจบกองทัพเมืองฝ่ายเหนือ แม้นแผ่นดินเมืองญวน
 เห็นจะเป็นของพวกกบฏแล้ว จะได้ยกกองทัพไปตีเมืองพวน
 หัวเมืองลาว ซึ่งชนกับเมืองเวียงจันทน์ไปแอบอิงพึ่งญวนอยู่หลาย
 เมือง กวาดเอาไพร่พลครอบครัวมาใส่บ้านใส่เมือง ว่ารักษาด่าน
 พาเอาตัวจีนเจ จีนย่ง จีนมชอเข้ากัน ๒๘ คนเข้ามาแจ้งความ
 ว่า จีนมชอ ๒๘ คนได้ญวนเป็นภรรยา.....(ลบ).....
 เมือง.....(ลบ).....อยู่เมืองไซ่ง่อน ๕ คน เมืองล่องโฮ

๒๒ คน เมืองพุทไธมาศ ๑ คน พวกนั้นลงเรือหนีมา พระยา
 จันทบุรีกรมการส่งตัวจันทมขี้อเข้าไปนครกรุงเทพ ฯ ตามจันทมขี้อ
 ให้การต้อค่ากันว่า องเกียนอานบุตรเจ้าเวียดนามคนเก่า มี
 หนังสือลงมาถึงองพองายซึ่งอยู่ณเมืองไซ่ง่อน ให้ชักชวนพวก
 พ้ององตากุญคนเก่าคิดเป็นการกบฏขึ้น ข้างเมืองต่งเกียนนั้น อง
 เกียนอานก็ได้นัดหมายให้พวกเมืองต่งเกีย คิดกบฏต่อเจ้าเวียด-
 นามให้พร้อมกันกับเมืองไซ่ง่อน ครั้นองพองายรู้หนังสือแล้ว
 จึงชักชวนจันทมขี้อย่างเป็นจันทมขี้อยู่ในเมืองไซ่ง่อน ไปถอดเอา
 ขุนนางขององตากุญคนเก่าซึ่งเจ้าเวียดนามให้จำไว้ กับคนโทษ
 ในคุกเมืองไซ่ง่อนออกได้สิ้น คิดพร้อมใจกันจับองตากุญ
 เจ้าเมืองไซ่ง่อนคนใหม่กับขุนนางผู้ใหญ่ฆ่าเสีย แล้วเกลย
 กล่อมได้ญวนเข้าเพศฝรั่ง ญวนต่งเกียกับพวกจันทมขี้อยู่เป็น
 อันมาก องพองายกับพวกกบฏต่งเกียนเป็นทองแหกญวน อง
 หวัญญ องเตียนญญ องเสียนหวง แบ่งกันคุมกองทัพลงมา
 ตีเมืองต่งเกีย เมืองสมิถ่อ เมืองโจดก เมืองพุทไธมาศ ตีได้
 สิ้นแล้วกวาดเอาเสบียงอาหาร เครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยขน
 ไปไว้เมืองไซ่ง่อนสิ้น ญวนที่ไม่เข้ากับพวกกบฏรวบรวมกันเข้า
 ได้ไพร่พลมากอยู่ แต่เครื่องศาสตราวุธน้อยยกไปตีพวกกบฏ
 เมืองไซ่ง่อน พวกกบฏเอาปืนใหญ่ยิงกราดสาธิตออกมา พวกซึ่งเข้า
 ข้างเจ้าเวียดนามถูกปืนล้มตายแตกกระจัดกระจาย แล้วกลับรวบรวม
 กันยกไปตีพวกกบฏอีก พวกกบฏแตกทุกครั้ง สู้รบกันมา

แต่เดือน ๑๐ จนเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ ผู้คนตายประมาณ ๑๐๐๐๐เศษ
 พวกกบฏรวบรวมไพร่พลได้มาก พร้อมทั้งเสบียงอาหารเครื่อง
 สัตราวุธ แล้วก็ห้ามกองทัพเมืองเวียงลงมากกระทำกับพวกกบฏ
 ไม่ ข้างเมืองตั้งเกยนั้นกว่ายกกองทัพลงมาเมื่อเดือน ๕ ข้างชน
 ญวนตั้งเกยตหัวเมืองชงช่นกับเมืองเวใด ๕ หัวเมือง แล้วจึงรบ
 พุ่งกันอยู่ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า จันทมขี ๒๔ คนเป็นจัน
 มภรรยาญวนอยู่ในบ้านในเมือง ใครเห็นถนัดความเป็นแน่
 นอนอยู่แล้ว เมืองญวนเกิดการกบฏขึ้นทั้งสองฝ่าย พวกกบฏก็
 มากำลั้มาก เขตต์แดนเมืองญวนกับแดนเมืองลาวเมืองเขมรต่อ
 กัน และเมืองเขมร พุทไธเส้พชรกับเมืองพวน เมืองมหาชัย
 เมืองพอง เมืองพลาน เมืองชุมพร เมืองคำเกิด เมืองคำมวน
 หัวพันท่งหก หัวเมืองท่งปวนเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพ ฯ
 มาแต่ก่อน แล้วครอบครัวเวียงจันทร์ ครัวหัวเมืองลาวไปตก
 ค้างอยู่ก็มาก ครั้นจะละทิ้งไว้นานไปแผ่นดินเมืองญวนเป็นของ
 พวกกบฏแล้ว ญวนพวกกบฏก็จะครอบงำเอาบ้านเมืองไพร่พล
 ครอบครัวท่งนเสี้ย จะไปตีคนเอาบ้านเมืองครอบครัวมากี่จะหนัก
 แร้งพล ถึงมาทว่าแผ่นดินเมืองญวนยังเป็นของเจ้าเวียดนาม ฯ
 เป็นทางพระราชไมตรีกับกรุงเทพ ฯ ก็จริง แต่เจ้าเวียดนามมา
 เปียดเบียนเอาบ้านเมืองเหล่านี้ ซึ่งเป็นเขตต์แดนกรุงเทพ ฯ
 ไปไว้ การครองเป็นทกรุงเทพ ฯ จะยกกองทัพไปจัดแจงคืน
 เอาบ้านเมืองปลายเขตต์แดนเสียให้สำเร็จ ในระหว่างพวกกบฏ

ยังไม่ได้แผ่นดินเมืองญวน ทั้งจะได้ฟังราชการข้างเมืองญวนด้วย
 และทางเมืองเขมรนั้น ได้โปรดให้กองทัพใหญ่ทั้งทัพบกทัพเรือ
 พร้อมไปด้วยแม่ทัพนายกองรพลเป็นอันมาก ขกออกไปแต่ฉวัน
 เดือนอ้ายแรม ๕ ค่ำ ฝ่ายทางเมืองมหาชัย เมืองพอง เมืองพลาน
 นั้น ก็ได้ให้พระมหาเทพ พระยวิเศษศักดิ์ดาคุมกองทัพ
 กรุงเทพ ฯ กองทัพหัวเมืองฝ่ายตะวันออกยกกันไปแล้ว บัดนี้
 จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาเป็นแม่ทัพคุมกองทัพ
 กรุงเทพ ฯ กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือ ยกขึ้นไปกิดราชการจัดแจง
 กองทัพเมืองพิษัย เมืองหลวงพระบาง บรรจบกันยกไปตีเมือง
 แฉงหัวพันทงหก ซึ่งต่อแดนกับเมืองหลวงพระบางทางหนึ่ง จะ
 ได้จัดทัพยกไปตีเมืองพวนทางหนึ่ง และทางเมืองพวนก็ได้โปรด
 ให้พระราชรินทร์คุมกองทัพยกขึ้นไปทางเมืองเวียงจันทร์ทางหนึ่ง
 ไปตีเมืองพวนบรรจบกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วยแล้ว กำหนด
 เจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพได้ยกจากกรุงเทพ ฯ ญวนเดือนยี่
 ๖ ค่ำมะเส็งเบญจศก เจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพจะได้ยกขึ้นไปจัด
 แจงกองทัพพัฒนาหลาย และกองทัพเมืองนคร เมืองเซียงใหม่
 เมืองตาก เมืองเถิน ระยะทางไกลจะยกไปเห็นจะไม่ทัน อย่า
 ให้พระยาแพร์ พระยาน่าน คอยกองทัพเมืองนครเมืองเซียงใหม่
 เมืองเถิน ให้พระยาแพร์ พระยาน่าน บุตรหลานแสนท้าว เร่งคุม
 กองทัพเมืองแพร์ ๕๐๐ คน เมืองน่าน ๒๕๐๐ คน ให้พร้อมสรรพ
 ไปด้วยเครื่องศาสตราวุธต่างข้างมาสะเบียงอาหาร รับยกไปเข้า

กองทัพเจ้าพระยาธรรมมาณปากหลาย ให้พร้อมกันทันที่โดยเร็ว
 เจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพจะได้จัดกองทัพยกไปตีเมืองพวนหัวพันทั้ง
 หก กวาดเอาครอบครัวเมืองเวียงจันทน์ครัวหัวเมืองลาวซ่งเป็นข้า
 ขอบขันธเสมากรุงเทพ ฯ คนมาให้สิ้น จัดแจงบ้านเมืองครอบครัว
 ครัวเสียให้สำเร็จระหว่างญวนยังรบพุ่งกันอยู่ จะไม่ได้หนักแรง
 มอทะเกล้าทหารไพร่พล ถ้ากองทัพเมืองใดตีกวาดได้ครอบครัว
 มา ก็จะได้เอามาใส่บ้านใส่เมืองเป็นกำลังรบต่อไป และกองทัพ
 ซ่งยกกันไปพร้อมกันณปากหลายครั้ง ไพร่พลกองทัพถึง ๘๐๐๐
 เศษ ๘๐๐๐ เมืองหลวงพระบางก็ต้องยกกองทัพไปกับกองทัพ
 เมืองพิชัย ไปตีเมืองแกลงทางหนึ่งแล้ว ทั้งส่งเสบียงกองทัพทาง
 เมืองแกลงปากหลายด้วย กำลังเมืองหลวงพระบางเมืองเดียว
 จะส่งเสบียงกองทัพทั้งสองทางเห็นไม่ทัน กองทัพณปากหลาย
 จะขัดเสบียงอาหารก็จะเสียราชการไป การเสบียงอาหารเป็น
 กำลังศึกสงครามสำคัญนัก เมืองแพร์ เมืองน่านจะไปปากหลาย
 ทางใกล้กว่าเมืองหลวงพระบาง ให้พระยาแพร์พระยาน่านเห็น
 กับราชการแผ่นดิน ช่วยคิดอันจัดแจงชาวที่เมืองแพร์เมืองน่าน
 บรรทุกช้างโคต่างไปส่งกองทัพณปากหลาย เพิ่มเติมกับเจ้า
 เมืองหลวงพระบาง แจกจ่ายไพร่พลกองทัพกรุงเทพ ฯ กองทัพ
 หัวเมืองฝ่ายเหนือ ทั้งกองทัพเมืองแพร์เมืองน่านให้พอทั่วถึงกัน
 อย่าให้กองทัพอดอยากเสบียงอาหารได้ จะได้คิดราชการโดย
 สะดวก และซึ่งโปรดให้เจ้าพระยาธรรมมาเป็นแม่ทัพยกกันไปคิด

ราชการครั้น ได้มีพระราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยาธรรมมาขันมา
 ทุกประการแล้ว ให้พระยาแพะ พระยาน่าน บุตรหลานแสนท้าว
 นายทัพนายกองทั้งปวงฟังบังคับบัญชาเจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพ ให้
 พร้อมมูลกันอย่าให้เสียราชการได้ ให้พระยาแพะ พระยาน่าน
 ตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณ ให้ได้ไพร่พลกองทัพบกไปให้ทัน
 ท่วงที ทั้งเสบียงอาหารซึ่งจะลำเลียงส่งกองทัพบกหลาย
 ก็ให้ได้ทันจ่ายกองทัพ จัดแจงให้ไ้ราชการทั้งสองอย่าง จะ
 ได้เป็นบำเหน็จความชอบกับพระยาแพะ พระยาน่าน บุตรหลาน
 แสนท้าวทั้งปวงมากยิ่งขึ้นไป

หนังสือมาณวันอังคารเดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำ บมเส็งเบญจศก
 (พ.ศ. ๒๓๗๖)

วันเดือนอ้ายแรม ๗ ค่ำ ได้ส่งตราเมืองแพะเมืองน่าน ให้
 พระยาชัยบุรีณถือไป

ฉบับที่ ๔

ตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

...(ลบ) ฤทธิมีหนังสือไปว่า โปรดให้กำนันบรรทุกข่าวสาร
 ๕๐ เกวียนออกมาพระราชทานเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ มีหนังสือ
 ไปให้พระยาพิชัยรณฤทธิส่งข่าวสารให้พระฤทธิสงคราม ขุนพร
 โภชนาที่เมืองกระพวงโสม แล้วให้กำนันไปลาดตระเวนติดปากน้ำ

เมืองพุทไธมาศไว้ และว่าข้าพเจ้าจะขออนอกไปทางท่าสวายระยะทาง
ไกล จะขอรับพระราชทานข้าวเปลือกที่เมืองจันทบุรี เมืองตราด
๘๐๐ เกวียนศรีเป็นข้าสาร..... ได้มีหนังสือมาเกณฑ์ให้
เจ้าเมืองกรมการเมืองจันทบุรี กรมการเมืองตราด สืบหาจัดคน
และเรือบรรทุกข้าวบรรทุกเกลือไปส่งณะเมืองกระพงโสม จะ
จัดเกวียนมารับขนไปณอุดมมัยระยะทางไกล ๓ คับ ๔ คับถึง
หาดปากกับไพร่พลหนักไม่ และหนังสือข่มเข้าไปถึงพระยา
ราชสุภาวดี ใจความว่า การซึ่งจะคิดกระทำได้ไปข้างหน้า ขอ
สติปัญญาพระยาราชสุภาวดีช่วยฟังกระแสพระราชดำริให้ถ้วนถี่
นั้น ได้นำหนังสือบอกขณกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบได้ฝ่า
ละออง ฯ ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า การศึกสงคราม
ควรจะรบกับกัน ควรจะพูดก็พูดกัน ชอบด้วยราชการแล้ว ความ
ประการหนึ่งประการใดก็ได้มีตราโปรดเกล้า ฯ ออกมาแต่ก่อน ๆ
ทุกอย่าง เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ คิตราษาการเห็นการประการใด
ก็ให้ผ่อนปรนไปตามการ อย่าให้เสียชั้นเชิงกับญวนได้ บัดนี้
โปรดเกล้า ฯ ให้นายสีหะ นายเวนมหาดเล็ก กลับออกมาฟังราช
การณอุดมมัยชยอก นายสีหะ นายเวนมหาดเล็ก- - - - -
- - - - - (ต้นฉบับขาด) - - - - -

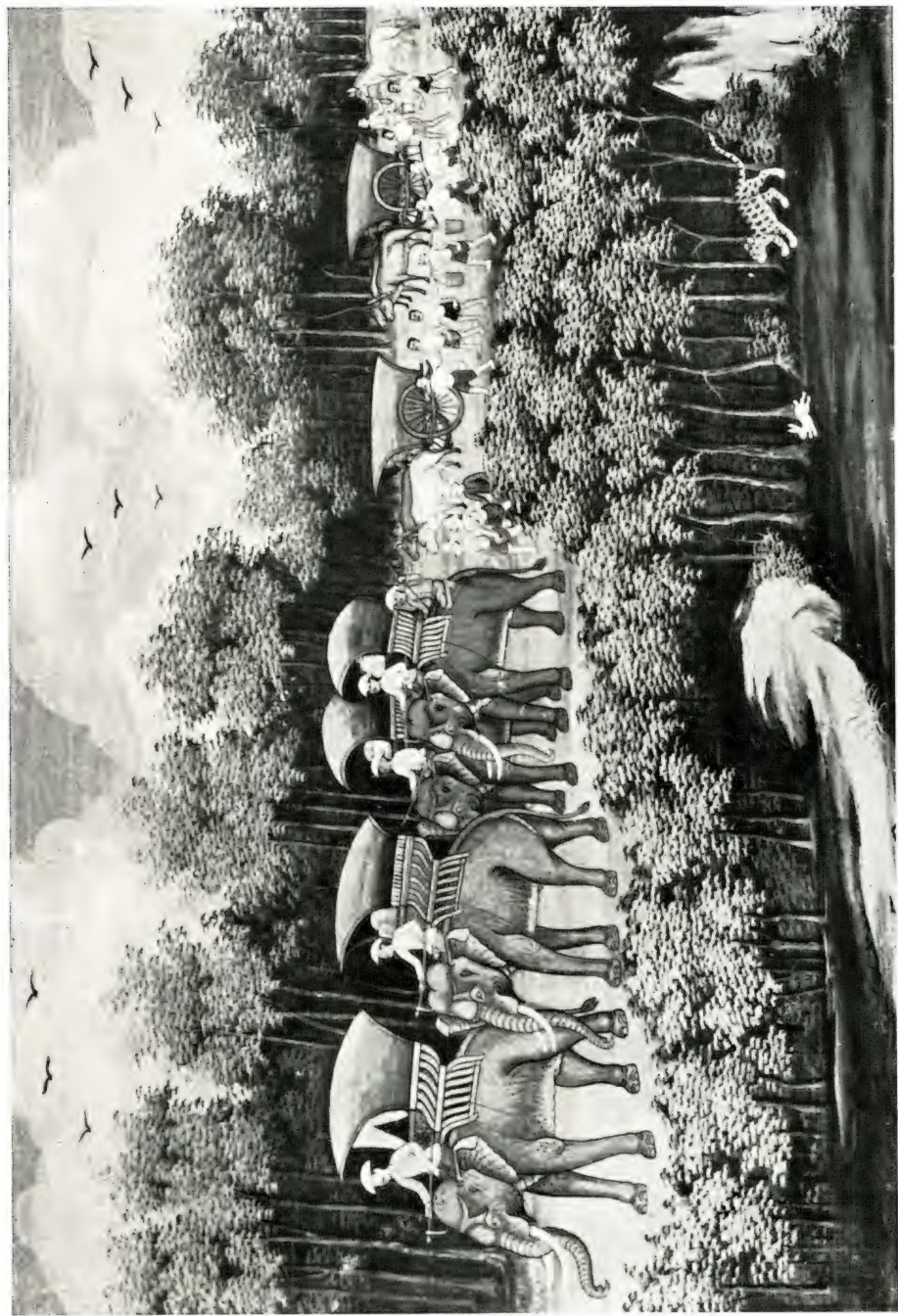
เหตุการณ์ ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๗

กองทัพบกทัพเรือไทยไปรบญวนจนถึงเมืองโจดก บัง
เอิญกองทัพเรือทำการอ่อนแอ ในที่สุดทัพไทยต้องถอยหมด
เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ถอยทัพเรือมาพักอยู่จันทบุรี
แล้วเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) จึงถอยทัพบกมา
ตั้งมั่นอยู่เมืองบัตบอง

ฝ่ายเขมรรู้ว่ากองทัพไทยทำการไม่สำเร็จต้องถอยกลับ ก็
พากันก่อการกำเริบต่อสู้กองทัพไทย บรรดาที่รักษาเมือง
สำคัญของเขมร และระดมทำร้ายกองทหารไทยย่อย ๆ ที่ล่า
กลับจากเมืองญวนเสียหายนมาก

นายทัพนายกองไทยและเขมร ที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์ สิงหเสนี) ให้อยู่รักษาเมืองพนมเปญ มีอาทิคือ
พระยาราชโยธา จมื่นสมุหพิมาณ พระยาอภัยภูเบศ (เชด)
เจ้าองค์อม เจ้าองค์ดง เมื่อทราบว่าเขมรหลายเมืองก่อการกำเริบ
ซึ่งอาจจะสมทบกันไปประชิดเมืองพนมเปญอีก เกรงว่ากำลังที่มี
อยู่จะต่อต้านไม่ไหว จึงรีบกวาดต้อนครัวเมืองพนมเปญ ยกมา
พักอยู่เมืองโพธิสัตว์ พวกเขมรกำเริบ ก็ไล่ตามมาทำร้าย กอง
ทัพไทยที่ตั้งรักษาด่านทางในระหว่าง ก็ช่วยป้องกันชาวเมืองพนม
เปญ และจับไล่พวกเขมรแตกพ่ายไป

ฝ่ายของเตียนกูญ แม่ทัพญวน เห็นว่ากองทัพไทยถอย

ภาพแสดงการล่าสัตว์ในป่า

กลับหมดแล้ว จึงให้ทองคำเงินเบญจกุ่มพล ๑๐๐๐ พาสมเด็จพระ
 อุทัยราชา (นักร้องจันท) ขามาตั้งอยู่เมืองพนมเป็ญ ถึง
 เดือนยี่สมเด็จพระอุทัยราชาประชนไขพิศม์ถึงพิราลัย ญวน
 จึงยกนักร้องคัม เจ้าหญิงราชธิดาสมเด็จพระอุทัยราชา ให้เป็น
 เจ้าเมืองพนมเป็ญโดยตำแหน่ง (เพราะราชบุตรไม่มี) แต่
 ราชการทั้งปวงสิทธิขาดอยู่กับญวนสืบ

ส่วนที่เมืองพัทลุง พระยาอภัยภูเบศ (เซต) ถึงอนิจกรรม
 จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
 สมุหนายก แม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ ดำเนินการ
 ตามกระแสพระบรมราชโองการ ให้ยกเจ้าองค์มโหฬารเป็นผู้ครอง
 เมืองพัทลุงไปพลาง จนกว่าเหตุการณ์ในเมืองเขมรสงบเรียบ
 ร้อยแล้ว จึงจะทรงพระราชดำริเชิดชูอิสรศักดิ์ของเจ้านายเขมร
 ให้สมควรยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก แล้วโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา
 (สิงห์ สิงหเสนี) กลับเข้ามากรุงเทพฯ ฯ

ทางเหนือและทางภาคอีสาน กองทัพไทยยกขึ้นไปโดย
 สะดวก ทำการเกลี้ยกล่อมบ้าง กวาดต้อนบ้าง ตามสมควร
 แก่เหตุการณ์ ขยายเขตต์ไปจนถึงเมืองพวน

เมืองพวนนั้นอยู่ใกล้อาณาเขตต์นครเวียงจันทน์ และดิน
 แดนด้านตะวันออกก็ติดต่อกับอาณาจักรญวน

ต่อไปจึงตรวจดูเอกสารต่าง ๆ ซึ่งจะให้หลักฐานประ
 กอบความรู้แจ่มแจ้งขึ้นมา

ฉบับที่ ๑

ตราตอบเจ้าพระยาธรรม (สมบุญ)

เรื่องกวาดต้อนเมืองพวน

การฉลองพระเดชพระคุณสืบไป . . . . .
 สิ้นครอบครัวหลบหลีกแอบแฝง . . . . .
 ฐานบ้านเรือนต่อไป ก็จะเป็นทาง . . . . .
 ญวนไปข้างหน้า ใ้หัวกล่าวกับเจ้า . . . . .
 เพี้ยพวกเมืองพวนและเจ้าเมือง . . . . .
 ผู้คนไปเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัว . . . . .
 ถ้าในบมะเมฆนอศก (พ.ศ. ๒๓๗๗) นั้นเห็นว่าจะเกลี้ยกล่อม
 เอาพวนไม่สิ้น จะตกค้างอยู่บ้าง ก็ให้กำชับเจ้าเมือง, ท้าว
 เพี้ย เมืองหนองคาย, เมืองหนองหาร, เมืองไชยบุรีให้
 แต่งผู้คนรักษาด่านทางสืบสวนฟังข้อราชการจงกวาดขัน ให้ระวั
 ระวังอย่าให้พวนซึ่งกวาดมาแล้วหนีกลับไปบ้านเมืองได้ เข้า
 ฤดูแล้งก็ให้คิดเกลี้ยกล่อมเอาพวนซึ่งตกค้างอยู่นั้นต่อไป ถ้าจะ
 เอามาได้โดยดีก็ให้เกลี้ยกล่อมเอาไป ถ้าเห็นว่าจะเอาไม่ได้
 สิ้นพวนยังตกค้างอยู่ จึ่งจะโปรดให้กองทัพไปตีกวาดเอาไป
 สิ้น อย่าให้เบียดเบียนชาวพวนซึ่งมีศรัทธาต่อไปได้
 และครอบครัวพวนซึ่งได้มานั้น จะจัดแจงไว้ที่หัวเมืองตามท้อง
 ตระซังโปรดคนมาครองน ถ้าเจ้าเมือง ท้าวเพี้ย จะวิวาทว่า

กล่าวถึงข้อข้องกันด้วยครอบครัวยุทธการใด ก็ให้พระราชินีบังคับ
บัญชาตัดสินให้เป็นอันสำเร็จให้ว่ากล่าวประณบประณอม อย่า
ให้มีความอริวิวาทราวดานแก่กันให้เกิดความเคืองไต่ฝ่ายละออง ๆ
จะได้ช่วยกันรักษาเขตต์แดนบ้านเมือง ทำราชการฉลองพระเดช
พระคุณต่อไป

หนังสือมา ณ วัน พุทธศักราช ๒๔๖๖ ค่ำ เดือน ๖ ปี มะเมีย นอศก
(พ.ศ. ๒๔๓๗)

วันศุกร์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมียนอศก ได้ส่งตราตอบ
สั่งสำเนาหนังสือบอกเจ้าพระยาธรรมมา ให้ขุนวิจิตรสงคราม ปลัด
กรมอาษาวิเศษซ้ายถือไป เป็นคน ขุนวิจิตรสงคราม ๑ พลพาย ๑๐
(รวม) ๑๑ คน เรือยาว ๑๑ วา

ฉบับที่ ๒

หนังสือทงเจฎวณเกลี้ยกล่อมชาวไทยภาคอีสาน

หนังสือทงเจ ขุนนางเมืองเวียงจันทน์ เป็นจตุตถเมือง
แก่นเมืองท่าดิน ได้จัดแจงบ้านเมืองไพร่พลเสบียงอาหาร
ทำหนังสือมาประกาศสั่งสอนหัวเมืองลาวทั้งปวงทุกตำบล เดิม
ไทยหาตั้งอยู่ในยุติธรรมไม่ว่า มีเหตุไม่ว่าวิวาท ยกกองทัพ
มาตีเมืองญวน เบียดเบียนหัวเมืองทั้งปวง ได้สู้รบกับกองทัพ
ญวน กองทัพไทยไปถึงไหน ก็เผาบ้านเผาเมือง กวาด

ตอนเอาครอบครัวผู้คนไปเป็นกำลัง ไปถึงไหนก็ทำดังนี้ทุก
 เมือง พวกลาวหลงเชื่อหาพินคิดไม่ เข้าเกลี้ยกล่อมให้ใช้
 สอย ความรู้ไปถึงเจ้าเวียงคานม จึงให้ยกทัพใหญ่ลงมาปราบ
 ปราบ กองทัพญวนยกมาถึงบ้านเมืองตำบลใด เห็นกองทัพ
 ไทยเผาบ้านเผาเรือนเสียสิ้น แล้วเห็นฆ่าลาวล้มตายลำบาก
 เวทนารู้เป็นอันมาก ความทราบไปถึงเจ้าเวียงคานม ก็มีความ
 พระทัยทนสังเวชหาได้ไม่ กองทัพญวนจับลาวได้คนหนึ่งชื่อ
 ชูเพี้ย ชักถามไต่ความว่าเป็นคนเมืองมหาชัย กองทัพไทย
 จับเอาไปได้ มีรับสั่งเจ้าเวียงคานมว่า ชูเพี้ยคนนี้เป็นคน
 โง่ หารู้ความว่าไรไม่ หลงเชื่อพวกไทยเกลี้ยกล่อมหาได้คิด
 ร้ายต่อญวนไม่ กรุงเวียงคานมโง่บุญ มีความเมตตาปล่อย
 ให้ชูเพี้ยกลับไปบ้านเมือง เราเห็นว่าเจ้าเวียงคานมเจ้าของเราโง่
 บุญ มีความเมตตาทั่วกัน แต่ก่อนมาหัวเมืองทั้งปวงได้ฟัง
 บุญ ชื่นชมอยู่เย็นเป็นสุขมาช้านาน ครั้นแต่คนตักทัพจับได้
 ก็หาเอาโทษไม่ ปล่อยให้กลับไปบ้านเมือง ด้วยมีความ
 เมตตาอย่างนี้ ลาวทั้งปวงจะไม่คิดเห็นจริงหรือ จึงเอาหนังสือ
 ประกาศคำสั่งสอน มอบให้ชูเพี้ยกลับมาแจก บอกกล่าว
 กันให้ทั่วทุก ๆ เมือง เมืองไทยกับเมืองญวน ใหญ่เล็กไม่
 เหมือนกัน แข่งอ่อนรู้กันไม่ได้ พวกลาวทั้งปวงจะไม่รู้ไม่
 ได้ยินหรือ บัดนี้พวกไทยไม่ต้องอยู่ในอย่างธรรมเนียม ก่อ
 เหตุก่อน เทวดามนุษย์ก็ชวนกันโกรธ ทำความอัปราชัยใส่

ตัวเอง แต่ทหารไทยไพร่พลทั้งปวง พวกญวนจับฆ่าเสียบ้าง
 จมน้ำตายบ้าง หนีตายบ้าง สัก ๑๐,๐๐๐ หนึ่ง เมืองประเทศอื่น
 ทั้งปวงเขารู้เข้า ก็จะหัวร่อประมาทว่า เป็นคนใจโลภ รัก
 แต่จะทำลาย ไปถึงเมืองไหน ก็เผาบ้านเผาเมืองกวาดต้อน
 ไปให้อยู่แต่แผ่นดินเปล่า ความทั้งนี้พวกลาวก็ยอมรืออยู่สัน
 ทำไมจึงมีใจยินดีไปเข้าด้วย เราเห็นว่าจะเป็นด้วยกลัวอำนาจ
 เข้าด้วย ทำไมไม่คิดดูหรือว่าพวกไทยมาเกลี้ยกล่อมเมืองทงน
 เอาแต่อำนาจ มีไทยมาแต่ ๕๐ คน ๗๐ คน ทั้งนายทั้งไพร่ พวก
 พ้องก็ไม่มากสักเท่าไร เป็นแต่มีชื่อไม่มีตัว เอาแต่พวกที่
 เกลี้ยกล่อมได้เป็นกำลัง เมืองลาวทั้งปวง ถ้าแม่นจะมาเข้า
 ด้วยกับพวกญวนแล้ว พวกไทยมาจะทำไม่ได้ เดียวมา
 ยอมตัวเป็นทะเลไทย ก็ให้หัวให้เขาใช้ มีลูกชายหญิง
 และข้าวของสิ่งใด ก็จะเป็นของไทยสัน พวกลาวจะได้อะไร
 เป็นลาภของตัวหรือสักเท่าเส้นผมก็ไม่มี ถ้าแม่นกองทัพญวน
 มารบกับไทย หอกดาบปืนไฟก็จะถึงตัวลาวก่อน พวก
 ลาวทั้งปวงมารับหน้าตายก่อน มิใช่จะตายแต่ตัวคนเดียว ตัว
 ตายแล้วลูกเมียชาวของอยู่ที่เมืองไทย ก็จะกวาดต้อนเก็บไปสัน
 ทั้งพวกพ้องก็หาเหลือไม่ ได้ความเดือดร้อนน่าเวทนาก็ เรา
 ได้ยินได้ฟังแล้ว น้ำใจเราทนหาได้ไม่ และได้ความเดือด
 ร้อนแค้นเข็ญทงน ก็ยอมแจ้งอยู่สัน ถ้าไปเข้าด้วยไทยซึ่ง
 ทำผิดต่อไปก็เหมือนหนึ่งละลาถเสีย ไปหาความทุกข์ ละ

ความสุขไปหาความเดือดร้อนใจเห็นชอบแล้วหรือ ภายหลัง
เมืองญวนจะยกทัพไปตีเมืองลาว ว่าโทษที่ไปเข้ากับไทยทำผิด
โทษทั้งนั้นจะหาพ้นตัวไม่ เร่งคิดชวนกันกลับใจเสียโดยเร็ว
รักษาย่างธรรมเนียมไว้ให้ดี จะได้คุ้มครองพวกพ้อง เลี่ยง
บุตรภรรยาให้เป็นสุข กับที่คิดผด้นใครจะดีกว่า ภายหลัง
เมืองไทยและเมืองอื่นจะยกมาตี และเกลี้ยกล่อมพวกชาวเจ้า
ทั้งปวง ถ้าชวนกันรบสู้ไว้ได้ ไม่ต้องให้เขาจับไปเป็นชะเลย
จะมีคืนักหนาหรือ ถ้ากำลังสู้รบไม่ได้ ก็ให้หลบหนีไปให้
พ้น เขามาไม่พบคน เขาไม่ได้ของ อยู่ไม่นานเขาก็จะ
กลับไป แล้วก็จะได้กลับเข้ามาอยู่บ้านเมือง ทำมาหากิน
ตามเดิม ก็จะไม่เสียที่ ทั้งจะได้ความชอบ ถ้าเมื่อนึก
ตามพวกซึ่งทำผิดต่อเหตุต่อการณ์ ก็จะไม่ผิดแต่ตัวที่ตัวเขา
ติดบ่วงทุกข์ จะตลอดถึงลูกหลานทุกชั่วไม่หยุด ร้ายดีทั้ง
ตัวของใครก็คิดใส่ตัวเอง คิดทำตามอย่าให้ผด้นั่งสอประกาศ
สั่งสอน หนังสือให้มาแจ้งเมืองเหมราช ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เจ้า
เมือง ๔ เมืองมุกดาหาร ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เจ้าเมือง ๓ ฉบับ
เมืองอุบล ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เจ้าเมือง ๓ ฉบับ เมืองขุขันธ์
ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เจ้าเมือง ๓ ฉบับ เมืองมหาชัย ท้าวเพี้ย
ผู้ใหญ่เจ้าเมือง ๓ ฉบับ เขากัน ๕ เมืองเป็นหนังสือ ๑๖ ฉบับ
อักษรเรื่องความเหมือนกัน ปิดตราแดง อักษรในดวงตรา
๘ ตัว ว่าเง่อาน ห่าดิน จงตกกวน อันแปลออกเป็น

คำไทยว่า ตรางตกเมืองเงื่อน เมืองท่าดิน หนังสือทำ
 มินมาง ๑๕ ปี เดือน ๘ ต้น ขน ๑๕ คำ (วันศุกร์ชน ๑๕ คำ
 เดือน ๘) ต้น หนังสือญวน ๑๖ ฉบับ อยู่เสมียนตรา
 หมันนรา นายเวนกรมทำ

ฉบับที่ ๓

หนังสือหลวงราชเสนา มหาตไทย
 ถึงพระยานครเสียมราบ

หนังสือหลวงราชเสนา มหาตไทย มาถึงพระยาอภัยสง-
 กราม พระยานครเสียมราบ. . . ด้วย ฯ พณ ฯ สมุห
 นายกเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการ... ประสาทสั่งว่า จมื่น
 ศรีบริรักษ์ ขุนนาถจ้านง เชิญ... ท้องตราพระราชสีห์
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ออกมาฉบับหนึ่งว่า ราชการซึ่ง
 ... ส่องอยู่ในท้องตราพระราชสีห์ โปรดให้หมื่นศรีบริรักษ์
 ขุนนาถจ้านง ถิอมา และราชการทางเมืองกระพงสวายนั้น
 บ้านเมืองฝ่ายเราเขตต์แดนต่อกันอยู่จะประมาณไว้อาจมิได้ ให้
 ตริตรองจรงรอบคอบ ช่วยกันรักษามันเมืองเขตต์แดนของ
 สมเด็จพระพุทธเจ้า. . . ให้เสียท่วงที่กับข้าศึกได้ แล้วให้
 แต่งกองลาดตระเวน... ทางบกทางเรือจะสามารถ จับเอาเขมร
 ญวน จีน ชาวเมืองพนมเปญและหัวเมือง... ของเขมรซึ่ง

ไปมาหาถิ่นและมาตระเวน จับเอาตัวมาสืบสวนราชการให้จงได้
กระทำให้ถูกต้องตามท้องตราพระราชสีห์ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ออกมา
จกทุกประการ

ได้มอบปันใหญ่กระสุน ๒ นิ้วกึ่ง ๒ บอก ปันใหญ่กระ
สุน ๓ นิ้วกึ่ง ๑๒ บอก ปันหลักกระสุน ๒ นิ้ว ๓ บอก ปัน
หามเล่นกระสุนนิ้วกึ่ง ๓๐ บอก (รวมเป็น ๕๗ บอก)

ได้มอบกระสุน ๒ นิ้วกึ่ง ๒๐๐ กระสุน กระสุน ๓ นิ้วกึ่ง
๑๒๐๐ กระสุน ๒ นิ้ว ๓๐๐ กระสุนนิ้วกึ่ง ๔๐๐๐ กระสุน
คาบศิลา ๒๐๐๐๐ (รวมเป็น, ๒๕๗๐๐)

ดินดำ $\frac{1}{10}$ ฝาน ๒๐๐ อัน กะทะใบบัวขนาดกลางหุง
ดิน ๖ ใบ ออกมาไว้สำหรับ...นครเสียมราบ ให้นายทองสุข
บุตรพระยาตครเสียมราบคุมมาด้วยแล้ว

หนังสือมา ณ วันเสาร์ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๖ ปี มะเมีย ฉอ ศก
(พ.ศ. ๒๓๗๗)

วันเสาร์แรม ๔ ค่ำ เดือน ๖ เพลา ๓ ทุ่ม ได้ส่งสำเนาท้อง
ตราให้นายสุขบุตรพระยา....(นครเสียมราบ).....

ฉบับที่ ๔

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
ถึงเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน อินทรกำแหง)

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงเจ้าพระ

ยานครราชสีมา ด้วยเจ้าพระยานครราชสีมาบอกหนังสือให้ขุน
 เทพนarayณณ์ธามาแจ้งราชการว่า เจ้าพระยานครราชสีมายกขึ้นไป
 ถึงเมืองนางรองณวันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย นอศก หลวง
 สิริยามาศย์บอกข้าราชการว่า พระยาศรีราชเดโช พระยา
 บำเรอภักดี พระยาทัสสนาจักรงค์ กวาดครอบครวัทางเมือง
 สมบูรณ์เมืองสมบูรณ์ มาตั้งอยู่ณเมืองอุบล เมืองปากศกคณ
 ฝ่ายพระยาศรีราชเดโช พระยาบำเรอภักดี พระยาทัสสนาจักร
 รงค์... บอกข้าราชการไปณเมืองปัตบอง ข้าราชการก็ถูกต้อง
 กันอยู่

หนึ่งอยู่ณวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย นอศก จมื่น
 ศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้านงค์ เชิญท้องตราพระราชสีห์โปรด
 เกล้าฯออกมาณะบัลลังก์ ใจความ. อยู่ในท้องตราพระราชสีห์ที่
 จมื่นศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้านงค์ ถอนมา และราชการทาง
 เมืองโพธิสัตว์นั้น ได้จัดให้จมื่นสมุหพิมาน พระพล
 หลวงศรีสิทธิสงคราม นายไพร่ ๑๐๐๐ เศษยกไปตีครัวป่ากระ...
 ณวันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๖ เรกก็จะยกหนุนออกไป ตั้งอยู่ด่าน สมอ
 แกร จะแต่งกองแยกกันออกไปตีจับชาวด่านแขวงเมืองโพธิสัตว์
 ขั้วเข่าอย่าให้รวบรวมตั้งตัวทำไร่นาได้ และราชการทางเมือง
 เขมรนั้นให้เจ้าพระยานครราชสีมาตรีครองไว้ จะได้ช่วยกัน
 ฉลองพระเดชพระคุณกระทำศึกสงครามต่อไปข้างหน้า กับ
 การเสบียงอาหารที่จะเลี้ยงกองทัพนั้น ให้เจ้าพระยานครราชสีมา

เร่งจัดแจงส่งข้าวลง ..ให้ทัน กองทัพที่อยู่รักษาเมืองปัตบอง
ก็ฝึกเคืองอยู่ ถ้าส่ง...อาหารทันทั่วทั้งที่จะได้เป็นกำลังราชการ
ความชอบของเจ้าพระยานครราชสีมาจะมีอยู่เป็นอันมาก

หนังสือมาณวันจันทร์แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย นอศก
(พ.ศ. ๒๓๓๗)

วันจันทร์แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ ขุนเทพเสนาเมืองนางรอง
ถือไป

ฉบับที่ ๕

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
ถึงเจ้าองค์อ้อม, เจ้าองค์ด้วง, พระองค์แก้ว

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก แม่ทัพ
ใหญ่ มาถึงเจ้าองค์อ้อม, เจ้าองค์ด้วง, พระองค์แก้ว
ด้วยจมนศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้านง ถอดตราพระราชสีห์
โปรดเกล้าฯ มาว่า นายทัพ นายกอง ทางชลไธศวรรณ์
ส่งเข้าไปทูล...ถวาย โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ณบางโพ จะจัด
ให้เป็นกองทหารปืนใหญ่ไว้สำหรับการศึกสงคราม และมีผู้เข้า
ไปแจ้งความให้พระยาศรีสหเทพกราบทูลพระกรุณาว่า เจ้าองค์
อ้อม เจ้าองค์ด้วง พระองค์แก้ว กับนายทัพนายกอง ทาง
ชลไธศวรรณ์มามากอยู่นั้น ห้ามอย่าให้นายทัพนายกอง เอา

ครวญวนเหล่านั้ไว้แต่คนหนึ่งได้ จึงให้จมนั้ศรบริรักษ์ ให้
ขุนนางจ้านงั้ ให้พระยาวิเศษสุนทร ถอดรามาชำระครวญวน
ซึ่งตกอยู่ตามหัวเมือง ถ้าครวญวนตกอยู่หัวเมืองใดก็ให้ . . .
เจ้าองค์ม เจ้าองค์ดวง เจ้าเมืองกรมการ แต่งคนคุม
ออกไปณเมืองปัตตบอง จะได้บอกส่งเข้าไปณกรุงเทพ ฯ

หนังสือมา ณ วัน พุศั แรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย ฉศก
(พ.ศ. ๒๓๗๗)

ณ วัน พุศั แรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ เพลา ๕ โมงเย็นได้ส่งตราให้
ขุนนางจ้านงั้ถือไป มงคลบุรี ๑ สวายจิต ๑

ฉบับที่ ๒

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ถึงพระยาราชนิกุล, พระยาพิชัยสงคราม

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก แม่ทัพใหญ่
มาถึงพระยาราชนิกุล พระยาพิชัยสงคราม พระยาอภัยสง-
คราม พระยานครเสียมราบ ด้วยจมนั้ศรบริรักษ์ ขุน
นางจ้านงั้ ถอดตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ มาว่า นายทัพ
นายกอง ทางชลได้ครวญวนส่งเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรด
ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ดเบางโพ จะจัดให้เป็นกองทหารปืนใหญ่
ไว้สำหรับราชการศึกสงคราม มีผู้เข้าไปแจ้งความให้พระยา

ศรีสหเทพกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า นายทัพนายกอง ทางเมืองลครเสียมราฐได้ครวญวณมากอยู่นั้น ห้ามอย่าให้นายทัพนายกอง พระยาพระเขมร เบียดบังเอาครอบครัวญวนเหล่านั้นไว้แต่คนหนึ่งได้

อนึ่งให้หมื่นศรีบริรักษ์ ขุนนาถจ้านงค์ พระยาวิเศษสุนทร ถู้อตรามาชำระครัวญวนซึ่งตกอยู่ตามหัวเมือง ถ้าครัวญวนตกอยู่ที่เมืองใดให้ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการ แต่งคนคุมเข้าไปส่งณเมืองปัตตบองให้สิ้น อย่าให้บิดบังอำพรางไว้แต่คนหนึ่งได้เป็นอันขาด

อนึ่งครัวเขมรซึ่งนายทัพนายกองกวาดได้มานั้น ถ้าเป็นครัวเขมรใหม่ ก็ให้แต่งคนคุมเข้าไปส่งณเมืองปัตตบอง จะได้บอกส่งเข้าไปณกรุงเทพฯ ถ้าได้มาเป็นครัวเดิม เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ เมืองขุขันธ์ เมืองศรีสะเกษ ก็ให้มอบให้ขุนนายคุมไป...เมืองตามเดิมให้สิ้น

หนังสือมาณวันพุธแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปี มะเมีย จอศก
(พ.ศ. ๒๓๓๗)

วันพุธแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ เวลา ๕ โมงเย็นได้ส่งตราให้ขุนนาถจ้านงค์ถือไป

๗
ฉบับที่ ๗

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ถึงพระยาจำเแสน, พระยาณรงค์พิชัย,

พระยาปราจีนบุรี

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงพระ
 ยาจำเแสนบตี พระยาณรงค์พิชัย พระยาปราจีน ด้วยจมน
 ศรีบริรักษ์ ขุนนางจ่านงค์ ถือตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ออก
 ไปฉบับหนึ่งว่า นายทัพนายกองทางชล ได้ครวญวน
 ส่งเข้าไปทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ณบางโพ จะ
 จัดให้เป็นกองทหารปืนใหญ่ไว้สำหรับการศึกสงคราม และมี
 ผู้ไปแจ้งความพระยาศรีสหเทพกราบทูลพระกรุณาว่า นายทัพ
 นายกองทางบก ได้ครวญวนมามากอยู่ ให้ชำระครวญวน
 ส่งเข้าไปเป็นหลวงให้สิ้น ห้ามอย่าให้ผู้ใดเอาไว้แต่คนหนึ่งได้
 ถ้าพระยาจำเแสนบตี พระยาปราจีน พระยาณรงค์พิชัย นายทัพ
 นายกองได้ญวนมาเท่าใด ก็ให้ส่งเข้าไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้สิ้น
 และให้พระยาปราจีนคอยตรวจตราดูผู้ใดจะได้ญวนเข้าไป ก็
 ให้พระยาปราจีนชักเอาญวนบอกส่งเข้าไปณกรุงเทพ ฯ และ
 ครวญวนซึ่งพระยาจำเแสนบตีให้สิ้น ก็ให้ส่งเข้าไปทูลเกล้า ฯ
 ถวายด้วย บุตรชายญวน ๑๑ คนนั้นก็ส่งเข้าไปภายหลังจะ
 ได้อยู่ให้พร้อมมูลกัน ถ้าพระยาณรงค์พิชัย พระยาจำเแสน

บัดนี้ พระยาปราจีน จัดแจงครวญวนส่งเข้าไปถวายได้เท่าใด
ให้บอกไปให้แจ้ง

หนังสือมา ณ วัน พุธ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย นอศก
(พ.ศ. ๒๓๓๓) วันพุธแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ เพลาเช้า ๕ โมง
ได้ส่งต้นหนังสือให้พระพิทักษ์ดินทรถือไปแล้ว

ฉบับที่ ๘

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงพระยา
มหาอำมาตย์ ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบได้ฝ่า
ละออง ฯ ด้วยครวเมืองโพธิสัตว์เข้ามาแต่ครั้งพระยาสังคโลก
เป็นสมัศพรพรคพวกญาติพี่น้องพระยาวงศานุชิตค้างอยู่ เมือง
ปัตตบองเป็นคน ชายฉกรรจ์ ๑ ครว ๑๕ เป็น ๒๐ ค้างอยู่เมือง
อรัญเป็นคนชายฉกรรจ์ ๒ ครว ๔ เป็น ๖ (รวมเป็น) ๒๖ คน
พระยาวงศานุชิต ขอรับพระราชทานเอาเข้าไปไว้ ณ เมืองราชบุรี
ให้พร้อมมูลกัน ได้ให้พระยาวงศานุชิตคุมครวชายฉกรรจ์ ๓
คุมครวชายหญิงใหญ่น้อย ๒๓ (รวมเป็น) ๒๖ คนเข้ามาด้วยแล้ว

หนังสือมา ณ วัน พฤหัสบดี แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย
นอศก

วันพฤหัสบดีแรม ๕ เดือน ๖ เพลาเช้า ๓ โมง ได้ส่งหนังสือ
บอกให้พระพิพิธ.....ถือไป

ฉบับที่ ๑๗

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ถึงพระยาศรีสหเทพ

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงพระยา
ศรีสหเทพ ด้วยแต่ให้หมื่นจงอักษรคุมเอาของกิน ๕๐ ชะลอม
ออกไปให้นั้นชอบใจอยู่แล้ว การของกินอาหารนั้นอย่าให้ส่ง
เสียเป็นธุระอีกเลย ถึงจะบรรทุกเวียนไปเท่าใดก็หาพอม
ด้วยนายทัพนายกองมาก ต้องเจ้อจานไปทุกแห่ง เป็นนิสสัย
ไปราชการทัพก็ต้องอดอยากเป็นธรรมดา ให้พระยาศรีสหเทพ
ตั้งใจแต่ที่ตรงราชการ กับให้บอกกระแสพระราชดำริออกไปให้
รู้เนื่อง ๆ จะได้สนองพระเดชพระคุณให้ถูกกับพระราชดำริ
กับการวัดจักรวรรดิราชาวาสนั้น จะขัดสนไปก็ให้เอาเป็นธุระ
หาไปส่งให้บ้าง ให้ทันการด้วย จะได้เป็นกองการกุศลสืบไป

หนังสือมาฉวันพฤหัสบดีแรม ๕ ค่ำเดือน ๖ บมเมฆฉลอก
วันพฤหัสบดีแรม ๕ ค่ำเดือน ๖ เพลาเช้า ๓ โมงได้ส่งหนังสือบอก
ให้หมื่นจงอักษรถือไป ฯ